

І. М. Шаруха

РАДЗИМАЗНАЎСТВА

І. М. Шаруха

Радзімазнаўства

**Прыкладныя распрацоўкі ўрокаў
па геаграфічнай частцы курса
“Мая Радзіма — Беларусь”**

У дапамогу настаўніку пачатковых класаў

**Мінск
“Золак”
1997**

ББК 74.262.6

Аўтар: Шаруха Ігар Мікалаевіч, старшы выкладчык кафедры геаграфіі і аховы прыроды Магілёўскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. А. Куляшова. — Мн.: МП "Золак", 1997. — 72 с.

ISBN 5-8102-0009-5

Метадычны дапаможнік уключае прыкладныя распрацоўкі ўрокаў (15) па геаграфічнай частцы інтэграванага гісторыка-геаграфічнага курса "Мая Радзіма — Беларусь" (4 клас, пачатковая школа). Дапаможнік адрасуецца настаўнікам пачатковых класаў, студэнтам педагагічных факультэтаў ВНУ, навучэнцам педагагічных вучылішчаў і каледжаў па спецыяльнасці "Педагогіка і метадыка пачатковага навучання".

Рэкамендавана Міністэрствам адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь.

ББК 74.262.6

ISBN 5-8102-0009-5

© І. М. Шаруха, 1997

© МП "Золак", 1997

Змест

Прадмова	4
УРОК 1. Што такое гарызонт і бакі гарызонта?	
Як арыентавацца па Сонцы і зорках.....	9
УРОК 2. Як арыентавацца па кампасе і па ўсім тым, што акаляе нас.....	15
УРОК 3. План мясцовасці. Маштаб.....	21
УРОК 4. Глобус і карта. Умоўныя знакі глобуса і карты. Наша Радзіма на глобусе і карце.....	24
УРОК 5. Падарожжа па фізічнай карце Беларусі.....	30
УРОК 6. Скарбы беларускай зямлі.....	33
УРОК 7. Глеба — бясконцае багацце краіны.....	37
УРОК 8. Беларусь мая сінявокая.....	41
УРОК 9. Зялёнае ўбранне нашай зямлі.....	44
УРОК 10. Разнастайнасць жывёльнага свету Беларусі.....	47
УРОК 11. Стан навакольнага асяроддзя.	
Ахова прыроды ў Рэспубліцы Беларусь.....	50
УРОК 12. Насельніцтва Беларусі.....	54
УРОК 13. Гаспадарка нашай краіны.....	59
УРОК 14. Насельніцтва і гаспадарка роднага краю.....	62
УРОК 15. Чалавек — грамадства — прырода (урок абагульняючага паўтарэння).....	65
Асноўныя патрабаванні да ведаў і ўменняў вучняў... ..	68
Літаратура для настаўнікаў.....	72

Прадмова

Гісторыя курса “Мая Радзіма — Беларусь” налічвае толькі некалькі год. Курс быў уведзены ў праграму 4 класа пачатковай школы з 1 верасня 1993 года замест прадмета “Прыродазнаўства”.

Курс “Мая Радзіма — Беларусь”, як гаворыцца ў праграме, “мае інтэграваны характар. Яго галоўнай мэтай з’яўляецца фарміраванне творчай асобы, з развітым пачуццём любові да прыгажосці роднай зямлі, разуменнем неабходнасці аховы яе прыродных багаццяў. Змест курса накіраваны таксама на выхаванне нацыянальнай самасвядомасці школьнікаў IV класа, іх агульнае развіццё і падрыхтоўку да вывучэння гісторыі і геаграфіі Беларусі ў сярэдняй школе...”

Увядзенне курса многія настаўнікі ўспрымаюць як нешта новае ў практыцы пачатковай школы, але гэта не так. Падобны курс пад назвай “Айчызназнаўства”, які ўключаў звесткі па геаграфіі і гісторыі роднага краю (радзімы), быў прапанаваны 130 год таму рускім педагогам, ураджэнцам Беларусі Дз. Дз. Сямёнавым. Яшчэ раней звесткі пра акаляючае асяроддзе і гісторыю былі таленавіта пададзены ў кнізе “Дзіцячы свет і хрэстаматыя” вядомага педагога К. Дз. Ушынскага.

У 1896 годзе для школ Беларусі была выдадзена “Кніга для чытання ў пачатковых вучылішчах Паўночна-Заходняга края Расіі” Адзінцова і Багаўленскага. Па гэтай кнізе дзеці займаліся на працягу 4-х гадоў. Першыя два гады вучні атрымлівалі матэрыял раздзела “Радзімазнаўства” (уключаў звесткі прыродазнаўча-геаграфічнага і гістарычнага характару).

На пачатку XX стагоддзя былі выдадзены на роднай мове “чытанкі” Цёткі, Я. Коласа, у якіх утрымліваўся, у асноўным, прыродазнаўча-геаграфічны матэрыял аб родным краі — Беларусі. У 1915 годзе Вацлаў Ластоўскі выдаў “Першую

чытанку, кніжыцу для беларускіх дзетак дзеля навукі чытання". Яна цікавая сваім зместам і тым, што ўпершыню ў гэтай "чытанцы" быў змешчаны матэрыял па гісторыі Беларусі (раздзел "З нашай мінуўшчыны").

У 20-я гады пытанні гісторыі і геаграфіі роднага краю разглядаліся падчас вывучэння "калонак ГУСа": "Прырода і чалавек", "Праца", "Грамадства". У 30 — 50-я гады давалася прапедэўтыка геаграфічная, а гістарычнай амаль не існавала. Пасля рэфармавання школы ў 1959 годзе, у апошнім класе пачатковых школ з'явіўся прадмет "Элементарныя апавяданні па гісторыі СССР" з абавязковым разглядам пытанняў гісторыі роднага краю. У 1970 годзе названы курс (стаў мець назву "Апавяданні па гісторыі СССР") быў перанесены для вывучэння ў сярэднюю школу.

Геаграфічныя пытанні з 30-х гадоў XX стагоддзя разглядаліся ў складзе комплексу прыродазнаўства (у 3-м класе даваўся матэрыял аб асноўных элементах геаграфічнага краявіду, асвятлялася пытанне ўздзеяння чалавека на прыроду; у 4-м — элементарныя звесткі па фізічнай геаграфіі, што грунтаваліся на мясцовым матэрыяле). Па Пастанове "Аб вучэбных праграмах" (1932 г.) у курсе фізічнай геаграфіі (3 — 4 класы) патрабавалася вывучэнне тэмы "Як жывуць і працуюць у нашым раёне, вобласці". Пасля 1934 года (Пастанова "Аб выкладанні геаграфіі") пазіцыі геаграфіі ў пачатковай школе яшчэ больш узмацніліся. Але, нягледзячы на гэта, курса геаграфіі Беларусі ні ў пачатковай, ні нават у вышэйшай школе, напрыклад, у БДУ, не існавала ўвогуле.

Пачынаючы з 1944/45 навучальнага года, пачалося "наступленне" на геаграфію. У выніку, спачатку (1945 г.) яна была "вытраўлена" з 3 класа, потым — асобныя геаграфічныя звесткі зніклі з курса прыродазнаўства (1 — 3 класы), а само прыродазнаўства было заменена "тлумачальным чытаннем". Да 1959 года ў IV класе вывучаўся курс фізічнай геаграфіі, але ў "аблегчаным" варыянце. У падручніку М. Вітковіча вывучэнню матэрыялу геаграфіі Беларусі аддавалася 3 старонкі, у дапаможніку М. Блонскай і В. Рауш — толькі адна.

У 1959 годзе ў пачатковай школе з'явіўся новы прадмет — "Прыродазнаўства". Больш сур'ёзна стала вывучацца тэма

“Наша мясцовасць” (9 гадзін). У той час пад тэрмінам “наша мясцовасць” разумелася і Беларусь, і свая вобласць, і свой раён, зразумела, што часу для больш-менш дэталёвай распрацоўкі тэмы не хапала. Такое становішча з геаграфічнай прапедытыкай захоўвалася да 1970 года.

У 1970 годзе пачатковая школа стала трохгадовай. Геаграфічныя тэмы сталі вывучацца ў курсе прыродазнаўства 3 класа. Усё вывучэнне геаграфіі падпарадкоўвалася краязнаўчаму прынцыпу. На тэмы “Прырода нашага краю”, напрыклад, па праграме на 1971/72 нав. год выдзялялася 11 гадзін.

Але краязнаўчая аснова праграм прыродазнаўства патрабавала такіх падручнікаў, якія б былі зручнымі у выкарыстанні ва ўсіх школах неабсяжнага СССР. Зразумела, што такі падручнік стварыць было немагчыма. Таму ў кожнай з саюзных рэспублік сталі стварацца свае падручнікі па прыродазнаўству.

Першы ў гісторыі БССР падручнік прыродазнаўства быў выдадзены ў 1971 годзе. Яго аўтарам стаў дацэнт Магілёўскага педінстытута, знакаміты географ і краязнавец П. А. Лярскі. Гэты падручнік стаў выкарыстоўвацца ў 3 класе. (Падручнікі П. А. Лярскага ў розных варыянтах, выданнях для розных класаў — 3, 4, 5-га — выкарыстоўваліся да 1996 г.) Падручнік “Прыродазнаўства-3” па зместу і прынцыпах будовы нагадваў добра вядомы настаўнікам 60 — 70-х гадоў дапаможнік па прыродазнаўству М. М. Скаткіна.

У падручніку Лярскага разглядаліся, акрамя прыродазнаўчых, пытанні геаграфіі СССР (Радзіма) і Беларусі (край). У 1983 годзе “Прыродазнаўства-3” (7-е выданне) было значна пашырана. На тэмы “Арыетаванне на мясцовасці. План і карта” выдзялялася 7, “Прырода нашага краю” — 23 гадзіны (з 68). З 1986 года прыродазнаўства стала вывучацца ў 3 — 4 класах (падручнік Лярскага быў раздзелены па класах), а ў I-II класах быў уведзены новы курс “Азняямленне з навакольным светам”. Новы курс амаль поўнасцю будаваўся на краязнаўчым матэрыяле. Праграмы гэтага курса патрабавалі вывучаць, у прыватнасці, раздзелы: “Наш дом і родная прырода” (5 г. у I-м і 6 г. у II-м класах), “Наш горад (вёска) і родная прырода” (8 і 14 г. адпаведна), “Родная краіна” (7 і

8 г. адпаведна). Багаты геаграфічны, гістарычны, прыродазнаўчы матэрыял вывучаўся і на ўроках чытання.

У 1993 годзе ў 4-х класах пачатковых школ для сістэматызацыі набытых ведаў прыродазнаўча-геаграфічнага і гістарычнага характару пра родны край быў уведзены курс "Мая Радзіма — Беларусь". У наступным, 1994 годзе, з'явіўся інтэграваны курс "Чалавек і свет" (I — IV класы), які паставіў мэту: фарміраванне першапачатковых ведаў аб прыродзе, чалавеку, грамадстве. Курс складаецца з трох блокаў: "Чалавек і прырода", "Чалавек і грамадства", "Чалавек і яго здароўе". Для завяршэння фарміравання кола ведаў аб сістэме "Чалавек — грамадства — прырода" ў 5-ым класе сярэдняй школы да 1996 года выкладаўся курс "Прыродазнаўства-5" па падручніку Лярскага, з 1996 года ўведзены прадмет "Чалавек і Сусвет". Мэтамі апошняга з'яўляюцца: завяршыць фарміраванне першапачатковых уяўленняў дзяцей аб адзінстве і непарыўнасці геаграфічнай абалонкі, даць прапедэўтыку для далейшага вывучэння курсаў геаграфіі, фізікі, хіміі, біялогіі, астраноміі.

Для паспяховага вывучэння курса "Мая Радзіма — Беларусь" у 1993 годзе калектывам аўтараў (У. Пляшэвіч, А. Жытко, В. Белая) быў падрыхтаваны дапаможнік ("Мая Радзіма — Беларусь"), у нумарах часопіса "Пачатковая школа" (1993 — 1996 гг.) друкаваліся па дадзенаму курсу метадычныя парады, прыкладнае тэматычнае планаванне ўрокаў, старонкі з падручніка.

Дапаможнік "Радзімазнаўства" (прыкладныя распрацоўкі ўрокаў па геаграфічнай частцы курса "Мая Радзіма — Беларусь") з'яўляецца першай спробай дапамагчы настаўнікам пачатковых школ у выкладанні пытанняў раздзела "Наш край". Але нельга пагадзіцца з самой назвай першага раздзела. Справа ў тым, што ў ім разглядаюцца, у асноўным, пытанні фізічнай і сацыяльна-эканамічнай геаграфіі Беларусі, а не асобных частак краіны, і таму, каб не блытаць паняцці Радзіма (а для нас Радзіма — гэта ўся Беларусь) і край (край — гэта раён, вобласць), дакладней было б назваць раздзел "Наша Радзіма".

Першы раздзел уключае 15 тэм і мае падраздзелы: картаграфічны (5), фізіка-геаграфічны (6) і сацыяльна-эканаміч-

ны (4). Адапаведна з гэтым, у “Радзімазнаўстве” даюцца прыкладныя распрацоўкі 15 урокаў:

УРОК 1. Што такое гарызонт і бакі гарызонта? Як арыентавацца па Сонцы і зорках.

УРОК 2. Як арыентавацца па кампасе і па ўсім тым, што акаляе нас.

УРОК 3. План мясцовасці. Маштаб.

УРОК 4. Глобус і карта. Умоўныя знакі глобуса і карты. Наша Радзіма на глобусе і карце.

УРОК 5. Падарожжа па фізічнай карце Беларусі.

УРОК 6. Скарбы беларускай зямлі.

УРОК 7. Глеба — бясконцае багацце краіны.

УРОК 8. Беларусь мая сінявокая.

УРОК 9. Зялёнае ўбранне нашай зямлі.

УРОК 10. Разнастайнасць жывёльнага свету Беларусі.

УРОК 11. Стан навакольнага асяроддзя. Ахова прыроды ў Рэспубліцы Беларусь.

УРОК 12. Насельніцтва Беларусі.

УРОК 13. Гаспадарка нашай краіны.

УРОК 14. Насельніцтва і гаспадарка роднага краю.

УРОК 15. Чалавек — грамадства — прырода (урок абагульняючага паўтарэння).

Дапаможнік адрасуецца настаўнікам пачатковых класаў, студэнтам ВНУ і навучэнцам педагагічных вучылішчаў і каледжаў па спецыяльнасці “педагогіка і методыка пачатковага навучання” і носіць рэкамендацыйны характар.

I. М. Шаруха.

План і карта.

Арыентаванне на мясцовасці

Урок 1.

Тэма: Што такое гарызонт і бакі гарызонта. Як арыентавацца на мясцовасці па Сонцы і зорках.

Мэта: сфарміраваць паняцці “Гарызонт”, “Лінія гарызонта”, “Бакі гарызонта” (“часткі свету”); сфарміраваць практычныя ўменні арыентавацца на мясцовасці па Сонцы і зорках (Палярнай зорцы); развіваць назіральнасць і логіку мыслення вучняў.

Апорныя веды і ўменні: гарызонт, лінія гарызонта, бакі гарызонту; арыентаванне. Вызначэнне бакоў гарызонта на мясцовасці па Сонцы і Палярнай зорцы.

Абсталяванне: планшэты, папера, алоўкі.

План урока:

1. Назіранні за гарызонтам і лініяй гарызонта.
2. Назіранні за змяненнямі гарызонта і лініяй гарызонта пры руху, пад’ёме ўверх.
3. Высновы і абагульненні аб змяненнях гарызонта і лініі гарызонта пры руху і пры падняцці назіральніка ўверх.
4. Вызначэнне бакоў гарызонта.
5. Арыентаванне. Арыентаванне па Сонцы і Палярнай зорцы.
6. Падагульненне вывучанага матэрыяла. Замацаванне паняццяў.
7. Дамашняе заданне.

Ход урока

Рэкамендацыі: праводзіць урок мэтазгодна (пры ясным надвор’і) на дварэ: геаграфічнай пляцоўцы або на адкрытай мясцовасці.

1. Настаўнік прапаноўвае дзецям паназіраць за наваколлем, выявіць, якія прадметы яны бачаць, якія з іх знаходзяцца бліжэй, а якія далей. Тут жа можна расказаць дзецям аб тым, што ярка афарбаваныя прадметы заўсёды здаюцца нам бліжэйшымі, чым цёмна афарбаваныя. Звяртаецца ўвага вучняў на тое, што яны бачаць круг зямной паверхні. Вось гэты круг, бачная прастора, якую можна ахапіць поглядам, называецца **гарызонтам**.

Настаўнік прапаноўвае сваім выхаванцам зрабіць рысунак на паперы: азначыць кропкай месца стаяння і адлюстравачь гарызонт у выглядзе круга. Настаўнік тлумачыць, што не заўсёды можна бачыць цэлы круг, бо мясцовасць можа быць пакрыта лесам, забудавана дамамі і г. д.

Пасля гэтага фарміруецца паняцце “лінія гарызонта”. Настаўнік прапаноўвае дзецям знайсці лінію, уздоўж якой, як нам здаецца, неба сыходзіцца з паверхняй Зямлі. Дзеці робяць выснову, што лінія гэта з’яўляецца акружнасцю. Гэтая акружнасць і ёсць лінія гарызонта. Дзеці падпісваюць на сваіх рысунках лінію гарызонта. У іх павінна атрымацца наступнае:

Лінія
гарызонта

Мал. 1.

2. Настаўнік расказвае дзецям аб тым, што бачная прастора здаецца нам асабліва вялікай на роўным, адкрытым з усіх бакоў месцы: на моры, на вялікім полі. На роўнай мясцовасці, калі нашаму позірку не перашкаджаюць ні будынкі, ні дрэвы, ні пагоркі, бачна навокал на адлегласці да 5 км. Задаецца пытанне, хто з навучэнцаў назіраў за мясцовасцю з высокага дрэва, з вокнаў верхніх паверхаў. У якім выпадку бачна далей.

калі знаходзіцца на роўнай паверхні або калі на якім-небудзь узвышэнні? Па магчымасці прапануецца падняцца на пагорак, верхні паверх школы, каб прадэманстраваць уласціваць гарызонта пашырацца з падняццем назіральніка ўверх.

Вучні з дапамогай настаўніка робяць выснову аб тым, як мяняецца бачная прастора з падняццем уверх і што пры гэтым робіцца з лініяй гарызонта.

Пры наяўнасці часу можна прапанаваць дзецям прайсці ў якім-небудзь накірунку 400-500 м і зноў вызначыць на паперы гарызонт і лінію гарызонта. Дзеці зробіць выснову, што зноў гарызонт уяўляе сабой круг, а лінія гарызонта — акружнасць, што гарызонт “рухаецца” разам з назіральнікам.

3. Для замацавання ведаў аб гарызонце і лініі гарызонта можна прапанаваць вучням наступныя пытанні: “Ці магчыма дайсці да лініі гарызонта?” (адказ: дасягнуць лінію (край) гарызонта нельга). “Ці можа быць гарызонт у выглядзе разарванага круга? Квадрата?”

Абагульненні:

1) Гарызонт — бачная вакол нас прастора ў выглядзе круга (калі не перашкаджаюць будынкі, дрэвы, пагоркі).

2) З рухам у якім-небудзь накірунку гарызонт “рухаецца” разам з назіральнікам.

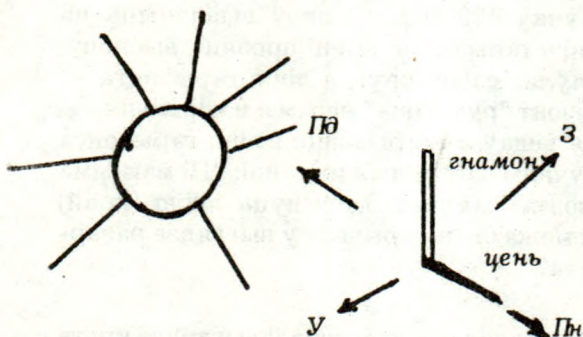
3) Мяжа бачнай прасторы, уздоўж якой, як нам здаецца, неба сыходзіцца з паверхняй Зямлі, называецца лініяй гарызонта.

4) Пры падняцці ўверх гарызонт пашыраецца.

5) Пры падняцці ўверх лінія гарызонта аддаляецца ад нас.

4. Настаўнік, абапіраючыся на матэрыялы назіранняў вучняў, вядзе размову па пытаннях: “Дзе Сонца ўзыходзіць? Дзе заходзіць? Дзе яно бывае ў поўдзень? Як змяняецца даўжыня ценю ад гномана ад усходу да заходу сонца? Як змяняецца вышыня Сонца на працягу дня? Ад чаго залежыць даўжыня ценю? Дзеці адказваюць на пытанні, выводзяць заканамернасць: чым вышэй Сонца над гарызонтам, тым карцей цень. Самы кароткі цень ад гномана — у момант найвышэйшага палажэння Сонца над гарызонтам. “Гэты момант і называецца поўднем”, — заўважае настаўнік. “І той бок гарызонта, куды накіраваны ў гэты час цень, называецца поўнач (абазначаецца скарачана Пн). Бок гарызонта, дзе ў

поўдзень знаходзіцца Сонца, — поўдзень (Пд)”. Далей настаўнік тлумачыць, што калі ў поўдзень стаць спіной да Сонца, а тварам па накірунку ценю і пры гэтым выцягнуць у бакі рукі, то атрымаем наступнае: у левай руцэ мы будзем “трымаць” захад (З), у правай — усход (У), і, зразумела, што са спіны — поўдзень, а перад тварам будзе накірунак на поўнач (гл. мал. 2.).

У поўдзень
самы кароткі
цень ад гнамона.

Б Мал. 2.

Можна выкарыстаць і другі варыянт.

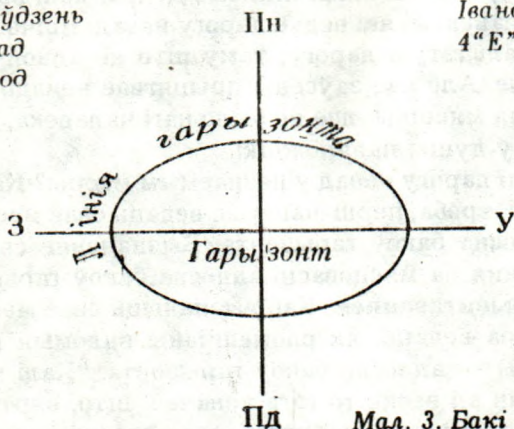
Варыянт 2. Настаўнік прапаноўвае вучням выцягнуць рукі і стаць так, каб у правай руцэ апынуўся той бок гарызонта, дзе Сонца ўзыходзіць, а ў левай — дзе заходзіць (абіраючыся на эмпірычныя веды вучняў, што атрыманы ў I–III класах), і растлумачыць, што такое Захад, Усход. Далей растлумачыць, што са спіны будзе бок гарызонта, які называецца Поўдзень, а перад тварам — Поўнач.

Настаўнік для замацавання ведаў аб баках гарызонта прапануе вучням адказаць на пытанні: “Чаму так называюцца бакі гарызонта: Поўдзень? Поўнач? Захад? Усход? Дзе знаходзіцца Усход? Поўдзень? Пакажыце іх. Калі стаць у поўдзень тварам да Сонца, то якія гэта будуць бакі гарызонта: злева ад нас? Справа? Са спіны? Што знаходзіцца на Поўнач ад школы? У якім накірунку ад школы мы знаходзімся зараз?”

Потым на рысунках “Гарызонт. Лінія гарызонта” прапануецца прачарціць накірункі бакоў гарызонта і падпісаць іх скарачана літарамі: Пн, Пд, У, З. Так, як паказана на мал. 3.

Пн — Поўнач
 Пд — Поўдзень
 З — Захад
 У — Усход

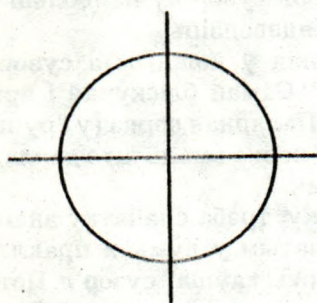
Малюнак
 Іванова Алеся,
 4“Е” клас.

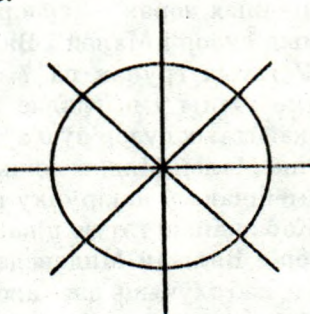
Мал. 3. Бакі гарызонта.

Пасля гэтага настаўнік тлумачыць, што не заўсёды прадметы могуць знаходзіцца дакладна на Поўначы або на Усходзе. Поўнач, Поўдзень, Захад і Усход — гэта асноўныя бакі гарызонта. Ёсць яшчэ бакі гарызонта прамежкавыя — Паўночны Усход (ПнУ), Паўночны Захад (ПнЗ), Паўднёвы Усход (ПдУ), Паўднёвы Захад (ПдЗ). Прапануецца іх адлюстраваць (гл. мал. 4).

Зрабіла Багдановіч Ала, 4“А” клас.

Пн, Пд, З, У —
 асноўныя бакі
 гарызонта.

ПнЗ, ПнУ, ПдЗ, ПдУ —
 прамежкавыя бакі гарызонта.

Мал. 4. Асноўныя і прамежкавыя бакі гарызонта.

5. “Вы пайшлі ў лес, вельмі добра адпачылі, назбіралі грыбоў, магчыма, паласаваліся ягадамі. Добра, калі вы крочыце па лесе з чалавекам, які ведае дарогу назад. Яшчэ лепш, каб вы самі ведалі гэтую дарогу, таму што не аднойчы былі ў гэтай мясціне. Але нас заўсёды прыцягвае невядомае, прыцягваюць тыя мясціны, дзе не было нагі чалавека, бо ўсе мы хоць крыху ў душы падарожнікі.

Як знайсці дарогу назад у незнаёмым месцы? Каб знайсці дарогу назад, трэба, перш-наперш, ведаць сваё месца знаходжання адносна бакоў гарызонта. Вызначэнне свайго месцазнаходжання на мясцовасці адносна бакоў гарызонта называецца арыентаваннем. Каб вызначыць сваё месцазнаходжанне, трэба ведаць, як размешчаны вядомыя прадметы — арыенціры — адносна бакоў гарызонта. “Калі мы ішлі ў лес на поўнач ад вёскі, то гэта азначае, што, вяртаючыся з лесу, трэба трымаць накірунак на поўдзень, — расказвае настаўнік і робіць выснову: — Калі мы навучымся арыентавацца, то заўсёды зможам дакладна вызначыць, дзе мы знаходзімся і ў якім накірунку трэба рушыць да неабходнага месца”. Далей настаўнік расказвае пра тое, што можна арыентавацца на мясцовасці па Сонцы.

Ноччу вызначыць сваё месцазнаходжанне і знаходжанне розных прадметаў на мясцовасці дапамогуць зоркі. Са старажытных часоў людзі арыентуюцца па групах блізкаразмешчаных зорак — сузор’ях. Сярод сузор’яў найбольш вядомыя сузор’і Малой і Вялікай Мядзведзіцы.

У гэтых групах па 7 зорак, якія ў кожным з сузор’яў размешчаны ў выглядзе “каўша”. Самай бліскучай і яркай зоркай гэтых сузор’яў з’яўляецца Палярная зорка (у “ручцы” каўша Малой Мядзведзіцы). Гэтая зорка амаль што дакладна размешчана ў накірунку на поўнач.

Каб знайсці гэтую цікавую зорку, трэба спачатку знайсці сузор’е Вялікай Мядзведзіцы, а затым у думках пракласці лінію, каб злучыць дзве апошнія зоркі “каўша” сузор’я. Потым трэба прадоўжыць гэтую лінію і адкласці на прамоў адлегласць прыкладна ў пяць разоў большую, чым адлегласць паміж дзвюма зоркамі “каўша” (мал. 5). На канцы прамоў лініі мы знойдзем Палярную зорку. Гэта і ёсць накірунак на поўнач.

Мал. 5. Знаходжанне Палярнай зоркі.

6. Падагульняюцца веды, што атрыманы падчас заняткаў. Настаўнік прапануе зрабіць у сшытку у слупок запісы тэрмінаў:

- гарызонт
- бакі гарызонта
- асноўныя бакі гарызонта
- прамежковыя бакі гарызонта
- лінія гарызонта
- арыентаванне.

7. Дамашняе заданне. Прачытаць матэрыял з падручніка "Гарызонт. Бакі гарызонта. Арыентаванне па Сонцы і зорках". Адказаць на пытанні падручніка. Перанесці ў сшытку рысункі, што былі зроблены падчас практычнай работы на мясцовасці. Даць тлумачэнні тэрмінам, што былі прапанаваны настаўнікам (гл. пункт 6).

УРОК 2.

Тэма: Як арыентавацца па кампасе і па ўсім тым, што акаляе нас. **Практычная работа.**

Мэта: пазнаёміць вучняў з устройствам школьнага кампаса і правіламі карыстання ім, даць уяўленне аб магчымасці выкарыстання прыродных арыенціраў, сфарміраваць уменні

і навыкі, вызначыць бакі гарызонта па кампасе, развіць назіральнасць вучняў, замацаваць паняцці аб гарызонце, лініі гарызонта, баках гарызонта, развіць уменні і навыкі арыентавання па Сонцы і Палярнай зорцы.

Абсталяванне: кампасы школьныя, дыяфільм “Арыентаванне на мясцовасці”, кінафрагмент “Як вызначыць напрамкі на мясцовасці”, карціны “Лінія гарызонта на сушы”, “Лінія гарызонта на моры”.

План урока:

1. Праверка дамашняга задання. Замацаванне паняццяў “гарызонт”, “лінія гарызонта”, “бакі гарызонта”, развіццё навыкаў арыентавання па Сонцы і зорках.

2. Знаёмства з устройствам кампаса і правіламі карыстання кампасам.

3. Практычная работа па вызначэнню бакоў гарызонта па кампасе, мясцовых прыкметах.

4. Замацаванне новых ведаў, навыкаў працы з кампасам.

5. Заданне дадому.

Ход урока

Рэкамендацыі: можна дадзены ўрок праводзіць па двух варыянтах: 1) у класным пакоі, 2) на дварэ. Але перавагу пажадана аддаваць другому варыянту.

1. Разбіраюцца пытанні, што змешчаны ў падручніку пасля артыкулаў, якія прысвечаны разбору пытанняў аб гарызонце, баках гарызонта, арыентаванні па свяцілах. Настаўнік вядзе размову па гэтых пытаннях. Пры адказаў вучні выкарыстоўваюць карціны, рысункі, што зрабілі ў час правядзення папярэдняга ўрока. Для падагульнення выкарыстоўваецца фрагмент кінафільма “Як вызначыць напрамкі на мясцовасці” або дыяфільм “Арыентаванне на мясцовасці” (можна пайсці і іншым шляхам: спачатку прадэманстраваць кінафільм або дыяфільм, а потым правесці размову з дзецьмі). У канцы праверкі ведаў папярэдняга ўрока можна прапанаваць заданне:

*Сперва я дам приказ, чтобы огонь не гас,
Потом возьму скорей защиту от дождей.
И получу я круг. Он, будто верный друг,*

Пойдѣт со мною сам по суше и морям.
Иду — и он идѣт, стою — и он замрѣт.
Я вѣрх лететь решился — край круга отдалился.
Спустился я пониже — стал край ко мне поближе.
Но всё ж и не мечтай схватить тот круг за край.

Адгадку трѣба растлумачыць.

2. Настаўнік нагадвае вучням, што не заўсёды можна арыентавацца па свяцілах, нельга дакладна арынтавацца ў адкрытым акіяне. Толькі пры дапамозе такой прылады, як компас, можна дакладна вызначыць бакі гарызонта пры любым надвор'і, удзень і ўноч.

Компас — прыбор для вызначэння бакоў гарызонта. Компас вынайшлі ў старажытныя часы ў Кітаі. Без яго дапамогі не можа абысціся ні адзін падарожнік, лётчык, геолог, капітан марскога судна. Калі мы пойдзем у паход, надзейным сябрам стане нам компас. Мала мець компас — трѣба ведаць, як карыстацца гэтым цудоўным прыборам.

Настаўнік раздае на парты компасы (на кожнага вучня — адзін) і прапаноўвае вучням вызначыць яго часткі. Дзеці адказваюць, што ў компаса ёсць стрэлка, якая пафарбавана ў два колеры (сіні і чырвоны). Настаўнік кажа аб тым, што чырвоны канец паказвае на Поўдзень, а сіні — на Поўнач. Стрэлка пастаўлена на маленькую іголку і свабодна верціцца. Стрэлка месціцца ў спецыяльнай скрыначцы са шклом, а на дне скрыначкі — круг з дзяленнямі (лімб) і літарамі (Пн, Пд, З, У), што адпавядаюць накірункам бакоў гарызонта. Акрамя гэтага, стрэлка фіксуецца пры дапамозе фіксатара (арэціра).

Часткі компаса:

1. Корпус.
2. Магнітная стрэлка.
3. Лімб.
4. Арэцір.

Дзецям прапануецца вызваліць стрэлку ад фіксацыі арэцірам і пакруціць корпус компаса. Вучні робяць выснову, што стрэлка заўсёды паказвае адзін і той жа накірунак. Настаўнік тлумачыць, што гэта адбываецца толькі таму, што стрэлка намагнічана. “Якая частка ў компаса самая галоўная?” Адказ: “Намагнічаная стрэлка”. (Заўвага: пры тлумачэнні гэтага матэрыялу, настаўнік можа выкарыстоўваць як дэманстра-

цыйны прыбор мадэль компаса). Каб працаваць з кампасам, трэба выконваць наступныя правілы (настаўнік перад урокам напісаў іх на дошцы і закрыў табліцай або карцінай, каб правілы не адцягвалі ўвагі вучняў у пачатку ўрока):

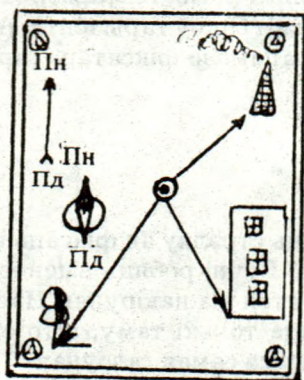
1. Працаваць з кампасам трэба, калі ён ляжыць на гарызантальнай паверхні (стол, планшэт, далонь).

2. Каля компаса нельга трымаць металічныя прадметы, бо яны ўносяць недакладнасці ў паказанні.

3. Перад працай з кампасам трэба зняць стрэлку з засцерагальніка (фіксатара, арэціра).

4. Каб вызначыць накірунак, неабходна павярнуць корпус компаса так, каб стрэлка сінім канцом паказвала на літары Пн. Гэта і будзе накірунак на Поўнач (без уліку магнітнага скланення, адхілення).

5. **Практычная работа.** Варыянт 1 (на геаграфічнай пляцоўцы). Дзеці замацоўваюць на планшэце ліст паперы. На ёй ужо нанесена стрэлка-арыенцір у накірунку Пн-Пд. Неабходна пакласці на планшэт кампас і зарыентаваць яго (г. зн. каб стрэлка компаса паказвала сінім канцом на Пн і каб яе накірунак супаў з накірункам намалёванай стрэлкі-арыенціра). Дзеці кропкай адзначаюць месца свайго знаходжання. Ім прапануецца пры дапамозе компаса вызначыць напрамкі да розных акаляючых іх прадметаў: будынка школы, слупа, дрэва, аўтобусага прыпынку (вызначаныя напрамкі запісаць на паперы); аб'екты нанесці (гл. мал. 6).

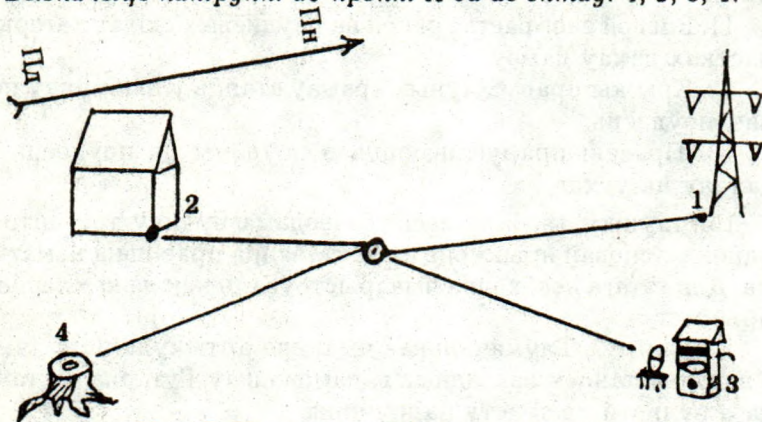
Мал. 6. Арыентаванне пры дапамозе компаса.

Варыянт 2 (практычная работа ў класным пакоі). Настаўнік выклікае па чарзе вучняў да дошкі і дае заданні, звязаныя з выкарыстаннем компаса: "Станьце тварам на поўнач. Выцягніце руку ў накірунку захаду. Павярніцеся тварам на ўсход. Вызначце, у якім баку знаходзяцца вокны, дзверы класа" і г. д. Пасля гэтага прапановаецца праца па картках. На картках адзначана стрэлка-арыенцір, розныя аб'екты. Трэба, каб вучні вызначылі накірункі знаходжання перыферычных аб'ектаў адносна цэнтральнага (пункту) і падпісалі гэтыя накірункі (гл. мал. 7).

Картка № 11

Заданне.

Вызначыць накірункі ад кропкі А да аб'ектаў: 1, 2, 3, 4.

Мал. 7. Узор карткі для вызначэння накірункаў.

Варыянт 1. Настаўнік расказвае навучэнцам аб тым, што назіральныя людзі могуць арыентавацца (амаль дакладна) без дапамогі компаса і не па свяцілах, а па мясцовых прыкметах. Вось некаторыя з такіх прыкмет (настаўнік прыводзіць 4-5 прыкладаў):

1. На паўднёвым баку дрэў кара больш сухая, цвёрдая і светлая, чым з паўночнага.
2. У хваёвых дрэў з паўднёвага боку назіраюцца характэрныя нацёкі і згусткі смалы.
3. Пасля дажджу ствол сасны больш чорны з паўночнага боку.

4. Зялёны мох і лішайнікі на дрэвах растуць, галоўным чынам, з паўночнага боку.

5. У дрэў, што растуць на адкрытых прасторах, крона асіметрычная. З паўднёвага — больш густая і шырокая.

6. Гадавыя кольцы, як правіла, на пнях больш шырокія з паўднёвага боку.

7. Грыбы, у асноўным, размяшчаюцца з паўночнага боку ад дрэў, пнёў.

8. Ягады на адкрытых пляцоўках чырванеюць хутчэй з паўднёвага боку.

9. Схілы мурашнікаў больш крутыя з паўночнага боку.

10. Мурашнікі размешчаны з паўднёвага боку ад дрэў, пнёў.

11. Вясной снег растае раней на паўднёвых схілах пагоркаў, частках дахаў дамоў.

12. Крыжы праваслаўных храмаў стаяць у накірунку поўнач-поўдзень.

13. Прасекі прарубліваюцца з поўначы на поўдзень і з захаду на усход.

Настаўніку трэба давесці да ведама вучняў тое, што па адной мясцовай прыкмеце арыентавацца правільна немагчыма. Для гэтага неабходна выкарыстоўваць некалькі мясцовых прыкмет.

Варыянт 2. Тлумачальнае чытанне артыкула падручніка з выкарыстаннем наглядных дапаможнікаў. Гутарка настаўніка з вучнямі па тэксце падручніка.

4. Замацаванне ведаў навучэнцаў па пытаннях. Магчыма выкарыстаць для гэтага мэты і дыдактычныя гульні. Клас разбіваецца на брыгады (2 — 3), кожнай з якой даецца заданне знайсці нейкі прадмет (схаваны настаўнікам) па дадзеных накірунках і адлегласных. Напрыклад, даецца картка з заданнем:

1. Зрабіце 10 крокаў на Пн.

2. Зрабіце 3 крокі на З.

3. Павярніце на Пд і працягніце руку на ўзроўні пляча. Выцягніце канверт.

5. Дамашняе заданне. Прачытаць артыкулы падручніка, адказаць на пытанні. Паназіраць за мясцовымі прыкметамі для арыентавання. Ці заўсёды іх можна выкарыстоўваць? У

дзённіках назіранняў за надвор'ем напрамкі вятроў адзначаць з гэтага дня не літарамі, а стрэлкамі:

Пн ↑

Пд ↓

ПДУ ↘ і г. д.

УРОК 3.

Тэма: План мясцовасці. Маштаб.

Мэта: даць уяўленне аб плане мясцовасці і яго асаблівасцях, сфарміраваць паняцце “маштаб”, паказаць неабходнасць яго выкарыстання пры складанні планаў; сфарміраваць паняцце “умоўныя знакі плана”, сфарміраваць уменні бачыць за ўмоўнымі знакамі пэўныя аб'екты (разумець умоўныя знакі); чытаць план; складаць найпрасцейшы план; карыстацца маштабам, пашыраць прасторавыя ўяўленні навучэнцаў.

Абсталяванне: табліца “План. Умоўныя знакі плана”, географічны атлас “Наша Родина”, кубік, пачак з-пад запалак, шклянка.

Апорныя веды і ўменні: план, маштаб, умоўныя знакі плана. Чытанне плана. Складанне плана.

План урока:

1. Параўнанне плана з рысункам.
2. Складанне найпрасцейшага плана. Маштаб.
3. План мясцовасці і яго ўмоўныя знакі.
4. Замацаванне новага матэрыялу.
5. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Варыянт 1 (па рысунках географічнага атласа “Наша Родина”). Варыянт 2 (па рысунках падручніка). Прапаноўваецца разгледзець рысункі асобных прадметаў і адпаведна план гэтых прадметаў. Параўнанне рысунка і плана прадметаў. Варыянт 3 (абвесці аснованні кубіка, шклянкі, пачка з-пад запалак — атрымаюцца чарцяжы (планы) прадметаў).

Пад кіраўніцтвам настаўніка вучні робяць выснову, што план — гэта выява (чарцёж) прадмета зверху. Каб зрабіць план шклянкі, кубіка і г. д., дастаткова абчарціць іх алоўкам — атрымаецца круг, квадрат і г. д. Рысунак прадмета — гэта выява прадмета збоку. Настаўнік прапаноўвае вучням пакласці прадметы ў наступным парадку: кубік, пачак з-пад запалак і нарысаваць іх збоку. Атрымаецца, што ў дадзеным выпадку мы зрабілі рысунак толькі першага прадмета — кубка, бо за ім не бачна пачка, які меншы па памерах і знаходзіцца за кубкам. Потым даецца заданне вычарціць план гэтых прадметаў, не парушаючы парадку іх размяшчэння. Выснова: на плане можна бачыць узаемнае размяшчэнне прадметаў, а на рысунку — нельга.

2. Больш складана, у параўнанні з выпадкамі, калі браліся кубікі ці каробка, зрабіць план падручніка, накрыўкі стала. Праблемная сітуацыя — як скласці план стала памерам 100 x 60 см? Як можна змясціць накрыўку стала ў маленькім сшытку? Дзеці знаходзяць адказ, што і шырыню, і даўжыню накрыўкі стала неабходна паменшыць у аднолькавую колькасць разоў, напрыклад, у 10. Атрымаем у сшытках прамавугольнік 10 x 6 см.

А як зрабіць план класа? Такім жа чынам. Адказы вучняў павінны вызначыць парадак дзеянняў: 1) вымярэнне даўжыні і шырыні; 2) дамовіцца, у колькі разоў будуць змяншацца памеры прадмета на паперы ў параўнанні з сапраўднымі; 3) зрабіць план у сшытку.

Падчас гэтых практыкаванняў настаўнік падводзіць сваіх выхаванцаў да паняцця “маштаб”. Ёсць некалькі вызначэнняў гэтага паняцця.

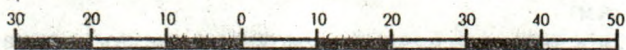
1. Маштаб — велічыня, якая паказвае, у колькі разоў паменшаны прадметы і адлегласці на плане ў параўнанні з іх сапраўднай велічыняй на мясцовасці.

2. Маштаб — гэта лічба, што паказвае, у колькі разоў паменшаны сапраўдныя памеры на чарцяжы.

3. У сувязі з тым, што вучні ўжо знаёмы з дробамі, можна прапанаваць і наступнае вызначэнне: “Маштаб — гэта дроб, у лічніку якога стаіць лічба 1, а ў назоўніку — лічба, што паказвае, у колькі разоў паменшаны прадмет або адлегласці.

Маштаб можна запісаць некалькімі спосабамі: $1/10$

(лічбавы), адсюль: у 1 см — 10 см (іменаваны маштаб). На планах маштаб можа абазначацца і графічна:

Замацаваць веды, сфарміраваць практычныя ўменні можна з дапамогай шэрагу заданняў. Каб вучні маглі правільна выбраць маштаб у залежнасці ад памераў аб'ектаў, прапануюцца наступныя практыкаванні: 1) начарціць адрэзак шляху ў 100 м; 2) начарціць у выглядзе адрэзка адлегласць ад свайго населенага пункта да Мінска, абласнога (раённага) цэнтра (настаўнік пры гэтым называе адлегласці ў кіламетрах). Пасля завяршэння гэтай работы, пад кіраўніцтвам настаўніка дзеці робяць высновы: чым буйнейшыя аб'екты, якія неабходна адлюстравать на плане, тым больш дробным будзе маштаб; чым большы маштаб, тым драбней выява прадмета на плане.

3. Настаўнік прапановуе разгледзець у геаграфічным атласе або падручніку рысунак "Выгляд мясцовасці" і раскажаць, што на ім паказана. Вучні адказваюць на пытанні: "Ці можна гэтую мясцовасць адлюстравать на плане? Што трэба зрабіць, каб можна было вызначыць адлегласць ад школы да ракі, ад ракі да лесу" і г. д.? Настаўнік абагульвае адказы: з дапамогай маштаба можна адлюстравать на чарцяжы тэрыторыю любога памеру і вызначыць адлегласці паміж аб'ектамі. Такое адлюстраванне ўзаемнага размяшчэння прадметаў на мясцовасці з улікам адлегласцяў паміж імі і называецца планам мясцовасці.

Звычайна на плане адлюстроўваецца невялікі ўчастак мясцовасці.

Параўноўваюцца рысунак і план мясцовасці, робяцца высновы. Па рысунку мы бачым мясцовасць такой, якая яна на самой справе, але як быццам здалёк: бліжнія прадметы выглядаюць больш буйнымі, чым аддаленыя. На рысунку нельга дакладна вызначыць бакі гарызонта, знайсці ўзаемнае размяшчэнне прадметаў па баках гарызонта, знайсці (па прычыне адсутнасці маштаба) адлегласці паміж аб'ектамі. На плане мясцовасць паказана такой, якой мы яе можам убачыць, калі ўзнімемся над ёй. Чым вышэй узнімемся, тым большую тэрыторыю ахоплівае наш позірк, тым драбнейшымі будуць прад-

меты на паверхні Зямлі. Розныя прадметы на плане мясцовасці паказваюцца рознымі фігурамі, колерамі, значкамі — умоўнымі знакамі.

Настаўнік знаёміць вучняў з умоўнымі знакамі плана, пры гэтым параўноўвае іх з выглядам прадметаў на рысунках. Вучні робяць выснову аб падабенстве некаторых умоўных знакаў з іх выглядам зверху або збоку. Для замацавання ведаў пра ўмоўныя знакі можна выкарыстаць тапаграфічнае лато. На кардоне знаходзіцца выява (рысунак) мясцовасці. Рысунак падзелены на 6 — 8 частак. На кардонку трэба накласці 6 — 8 частак плана, якія адпавядаюць рысунку мясцовасці.

4. Настаўнік падводзіць вынікі. Паўтараецца матэрыял, што тычыцца плана. Робіцца выснова, што план мае наступныя элементы:

а) стрэлка-арыенцір (калі яе няма, то верхні край плана адпавядае накірунку на поўнач); б) маштаб; в) умоўныя знакі. Пры гэтым настаўнік заўважае, што кожны колер абазначае пэўную з'яву (сіні — воды, зялёны — расліннасць і г. д.).

Чытанне плана настаўнік пачынае з чытання па асобных элементах. Вучням прапануюцца заданні па плану:

- 1) Знайсці шашу і грунтавую дарогу.
 - 2) Знайсці крыніцу, раку, азёры.
 - 3) Паказаць на плане луг, агароды і г. д.
 - 4) Вызначыць, у якім накірунку цякуць рэкі, ручаі.
 - 5) Вызначыць адлегласці паміж горадам і сялом і г. д.
- Затым пытаецца ўвесь план у цэлым.

5. Дамашняе заданне. Прачытаць артыкул падручніка і адказаць на пытанні. Падрыхтаваць вуснае апісанне асобнай часткі плана (па варыянтах, што прапанаванаў настаўнік). Зрабіць карткі 10x10 см з выявамі ўмоўных знакаў школы, шашы, грунтавой дарогі, крыніцы, ручая, ракі з драўляным мастом, возера і балота, саду, агароду, яра і г. д.

УРОК 4.

Тэма: Глобус і карта. Умоўныя знакі глобуса і карты.
Наша Радзіма на глобусе і карце.

Мэта: замацаваць веды, набытыя вучнямі на папярэдніх

уроках; пазнаёміць іх з умоўнымі знакамі глобуса і карты; сфарміраваць паняцці “карта”, “фізічная карта”, “фізічная карта паўшар’яў”, “мацерыкі”, “часткі свету”, “акіяны”; пашырыць прасторавыя ўяўленні вучняў; цікавасць да вывучэння сваёй мясцовасці, Радзімы, фарміраванне паняцця аб тым, што Беларусь — еўрапейская дзяржава.

Сродкі навучання: план, глобус, карта, фізічная карта паўшар’яў, контурныя карты.

Апорныя веды і ўменні: план, глобус, карта, умоўныя знакі глобуса і карты, фізічная карта паўшар’яў. Мацерыкі: Еўразія, Афрыка, Паўночная і Паўднёвая Амерыка, Аўстралія, Антарктыда. Часткі свету: Еўропа, Азія. Акіяны: Ціхі, Атлантычны, Індыйскі, Паўночны Ледавіты. Геаграфічнае становішча Беларусі.

План урока:

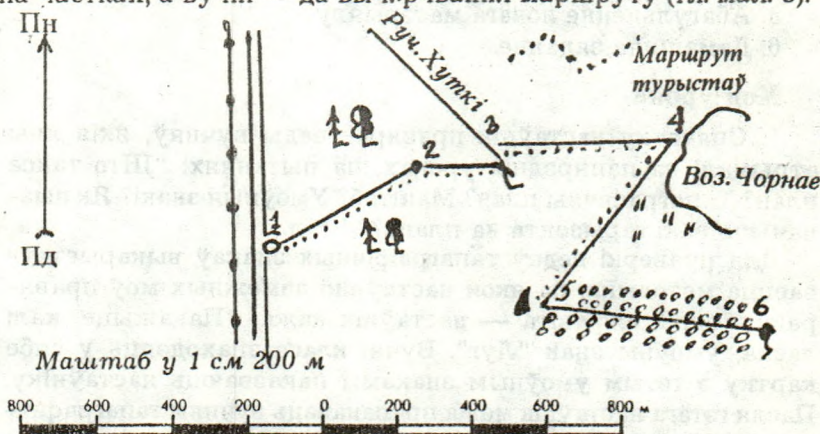
1. Праверка і замацаванне матэрыялу папярэдніх заняткаў.
2. Глобус і карта. Адлюстраванне шарападобнай паверхні на плоскасці. Параўнанне карты і плана мясцовасці.
3. Фізічная карта паўшар’яў. Мацерыкі і акіяны. Часткі свету.
4. Беларусь — еўрапейская дзяржава. Практычная работа па контурнай карце.
5. Абагульненне новага матэрыялу.
6. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Спачатку настаўнік правярае веды вучняў, якія яны атрымалі на папярэдніх уроках, па пытаннях: “Што такое план? Тапаграфічны план? Маштаб? Умоўныя знакі? Як вызначыць бакі гарызонта на плане?” і г. д.

Для праверкі ведаў тапаграфічных знакаў выкарыстоўваецца метадыка, па якой настаўнікі замежных моў правяраюць веды алфавіта — настаўнік кажа: “Пакажыце, калі ласка, умоўны знак “Луг”. Вучні класа знаходзяць у сябе картку з гэтым умоўным знакам і паказваюць настаўніку. Пасля гэтага настаўнік можа прапанаваць вучням тапаграфічную дыктоўку. Ён чытае тэкст, а яго выхаванцы па тэксту рысуюць у сшытках, замяняючы словы ўмоўнымі знакамі.

Вось прыклад такога тэксту для тапаграфічнай дыктоўкі: “Маштаб у 1 см — 200 метраў. Група юных турыстаў выйшла з аўтобуса на шашу, што цягнулася з поўначы на поўдзень. Кіраўнік вандроўкі павёў школьнікаў па сцежцы праз змешаны лес на паўночны ўсход. Праз 400 м сцежка звярнула на ўсход. З паўднёвага боку сцежкі цягнулася балота. Праз 200 м група перайшла па мосце ручай Хуткі, які выцякае з балота і цячэ на паўночны захад. Яшчэ праз 400 м турысты выйшлі на бераг возера Чорнае. Каб абысці возера, школьнікі накіраваліся на паўднёвы захад (возера засталася на ўсходзе). Тут вучні знайшлі грунтавую дарогу. На захад ад дарогі цягнулася балота, а на ўсход — мокры луг. Дарога праз 600 м вывела юных падарожнікаў да велізарнага валуна. Агледзеўшы яго, турысты рушылі праз калгасны сад на паўднёвы ўсход. Праз 800 м, ля крынічкі з чыстай вадзіцай, кіраўнік вырашыў даць адпачыць сваім выхаванцам. Шлях турыстаў вызначыць чырвонымі кропкамі. Пакажыце на плане стрэлку-арыенцір”. Настаўнік спачатку чытае ўвесь тэкст. Потым прапаноўвае нарысаваць у сшытках (з левага боку) стрэлку-арыенцір (Пн — Пд), а затым тлумачыць, як лепей размясціць план у сшытку, дзе паставіць кропку пачатку шляху. Пасля падрыхтоўкі настаўнік пераходзіць да чытання тэксту па частках, а вучні — да вычарчвання маршруту (гл. мал. 8).

Мал. 8. План мясцовасці ўздоўж маршруту турыстаў (на падставе тэксту).

2. Настаўнік прапаноўвае адказаць на пытанні: “Якую форму мае наша Зямля? Што такое глобус?” Дзеці ўспамінаюць гэтыя пытанні з курса 3-га класа. Яны адказваюць, што Зямля прыкладна мае форму шара, а глобус — гэта зменшаная мадэль Зямлі. Далей настаўнік ставіць пытанні і прапаноўвае заданні: “Пакажыце пры дапамозе глобуса, у якім накірунку рухаецца Зямля. Што адбываецца на Зямлі пры вярчэнні яе вакол сваёй восі? вакол Сонца?” Пасля гэтага настаўнік прапаноўвае ўважліва разгледзець дэманстрацыйныя фізічныя глобусы, а сам вядзе гаворку аб тым, што глобус — гэта мадэль, якая адлюстроўвае ўсю паверхню Зямлі. Дзеці падказваюць, што на плане, у адрозненне ад глобуса, адлюстроўваецца паверхня толькі невялікай мясцовасці. Па выніках назіранняў за глобусам вядзецца гутарка, у выніку якой высвятляецца, што сінія стужкі на глобусе, як і на плане, — гэта рэкі, блакітны колер — акіяны, моры, азёры, карычневаму колеру адпавядаюць горы і ўзвышшы. Настаўнік тлумачыць, што, у адрозненне ад плана, на глобусе зялёны колер абазначае не раслінны пакрыў, а раўніны. Далей вучні адказваюць, што на дадзеных глобусах адлюстроўваецца прырода нашай планеты. Настаўнік фарміруе ўяўленне “фізічны глобус”.

Пасля гэтага настаўнік пераходзіць да высвятлення пытанняў аб карце, апавядае аб тым, што карта, як і глобус, адлюстроўвае паверхню Зямлі, але толькі на плоскасці. Пасля гэтага неабходна параўнаць паміж сабой план і карту. Высновы параўнання.

1). План складаецца ў вялікім маштабе (гранічны паказчык: 1:10000), а карты — у больш дробным.

2). На планах адлюстроўваюцца нават дробныя аб'екты: паркі, вуліцы, асобныя дамы ў гарадах, масты на рэках, крыніцы, ручаі і г. д. Адлегласці на планах невялікія. На картах адлегласці паменшаныя ў сотні тысяч і нават мільёны разоў. Карты складаюцца ў дробным маштабе, напрыклад, у 1 см — 50 км (адлегласці зменшаны ў 5 млн разоў). Пры такіх змяншэннях немагчыма паказаць не тое што паркі, вуліцы гарадоў, а нават некаторыя гарады, шматлікія невялікія рэкі, азёры.

3). Умоўныя знакі карты адрозніваюцца ад умоўных знакаў

плана (яны аднолькавыя для карты і глобуса), напрыклад, на планах гарады паказаны ў выглядзе геаметрычных фігур, а на картах (і глобусах) — кружочкам (пунсонамі), зялёны колер на картах і глобусе — раўніны, на планах — расліннасць.

Карта і план, нягледзячы на адрозненні, маюць і шмат агульнага: адлюстраванне паверхні Зямлі на плоскасці, маштаб, умоўныя знакі (хаця і розныя). Па карце, плану можна вызначыць накірункі (на плане па стрэлцы-арыенціру, а па карце — па лініях, што ідуць зверху ўніз — гэта накірунак поўнач-поўдзень, і злева-направа — гэта накірунак захад-усход). Пасля гэтага неабходна параўнаць план і карту з глобусам. Высветліць, як арыентавацца па глобусе.

Настаўнік расказвае аб тым, што ёсць розныя карты. Тыя карты, якія адлюстроўваюць прыроду Зямлі, называюцца фізічнымі.

3. Настаўнік вывешвае фізічную карту паўшар'яў, тлумачыць, што калі разрэзаць глобус-шар на дзве часткі, то атрымаем два паўшар'і, а калі паверхню іх перанесці яшчэ і на плоскасць, то атрымаецца карта паўшар'яў. На карце паўшар'яў вучні знаходзяць усходняе і заходняе паўшар'і.

Вучні робяць выснову, што як і на глобусе, так і на фізічнай карце паўшар'яў адлюстраваны суша і вада, што большую частку глобуса і карты займае блакітны колер. Гэта акіяны.

Акіяны — вялікія водныя прасторы Зямлі. Вучні знаходзяць назвы акіянаў і выпісваюць іх у сшыткі: Ціхі, Атлантычны, Індыйскі, Паўночны Ледавіты. Самы вялікі — Ціхі, самы малы — Паўночны Ледавіты.

Вялікія часткі сушы — мацерыкі. Вучні занатоўваюць у сшыткі назвы мацерыкоў: Еўразія, Афрыка, Паўночная і Паўднёвая Амерыка, Антарктыда (у парадку змяншэння тэрыторыі). Заўвагі: вучні не заўсёды да мацерыкоў адносяць Антарктыду, але вельмі часта да іх ліку адносяць востраў Грэнландыя.

Пасля гэтага настаўнік тлумачыць пытанне “часткі свету” (гістарычныя, а не фізіка-геаграфічныя назвы частак сушы). Вучням 4 класа неабходна ведаць толькі дзве часткі сушы: Азія і Еўропа.

4. Настаўнік падагульняе веды аб мацерыках, частках

свету, акіянах і прапаноўвае нанесці гэтыя аб'екты на контурную карту. Настаўнік тлумачыць, што Беларусь знаходзіцца на тэрыторыі мацерыка Еўразія, у частцы свету — Еўропе, што наша Радзіма — цэнтральнаеўрапейская дзяржава. Яна не мае выхаду да мораў і акіянаў.

Мора — гэта вялікая частка акіяна. Бліжэйшым да нас морам з'яўляецца Балтыйскае (частка Атлантычнага акіяна). Настаўнік паказвае гэтае мора, а вучні вызначаюць, што Беларусь знаходзіцца ад яго на Паўднёвым усходзе. Пасля гэтага настаўнік паказвае (прыкладна) месцазнаходжанне тэрыторыі нашай Бацькаўшчыны на фізічнай карце паўшар'яў. Дзеці падпісваюць на контурных картах Балтыйскае мора і вызначаюць зорчай месцазнаходжанне Беларусі.

5. У канцы ўрока абагульняюцца веды вучняў. У гутарцы з вучнямі высвятляюцца агульныя рысы картаграфічных твораў — плана мясцовасці, карты, глобусы:

- а) адлюстраванне паверхні Зямлі;
- б) адлюстраванне, паменшанае ў маштабе;
- в) умоўнае адлюстраванне;
- г) яно дае звесткі, якія ў выглядзе тэксту занялі б цэлыя старонкі.

Фарміруецца ўяўленне аб адрозненнях:

- а) глобус адлюстроўвае і паверхню, і форму Зямлі;
- б) карта і план — адлюстраванне паверхні на плоскасці;
- в) розны абхват тэрыторыі (план — невялікая тэрыторыя, глобус — уся Зямля, карта — уся паверхня Зямлі або яе частак);

г) арыентаванне — на карце поўнач заўсёды ў верхняй частцы карты, на плане гэта — неабавязкова, можа быць і стрэлка-арыенцір, на глобусе — па лініях, што ідуць зверху ўніз (Пн-Пд) і злева-направа (З-У);

д) па глобусе і карце можна вызначыць, дзе, напрыклад, знаходзіцца Ціхі акіян, па плане гэта зрабіць немагчыма;

е) план мясцовасці — падрабязнае адлюстраванне аб'ектаў; на глобусе і карце адлюстроўваюцца толькі найбольш буйныя;

ж) адрозненні ва ўмоўных знаках паміж глобусам і картай з аднаго боку, планам — з другога.

6. Дамашняе заданне. Прачытаць артыкулы падручніка.

Адказаць на пытанні, выканаць заданні, што прапануюцца пасля тэмы “Наша Радзіма на глобусе і карце”.

УРОК 5.

Тэма: Падарожжа па фізічнай карце Радзімы.

Мэта: абагульніць веды дзяцей аб формах рэльефа; даць агульнае ўяўленне аб характары паверхні Беларусі і спосабах адлюстравання рэльефа па фізічнай карце; пазнаёміць з асноўнымі формамі паверхні рэспублікі; даць уяўленне аб фізічнай карце Беларусі; пашырыць прасторавыя ўяўленні, назіральнасць вучняў; развіць уменні і навыкі працы з картай, чытання карты; выхаваць патрыятычныя пачуцці; паказаць месца рэспублікі сярод суседзяў.

Сродкі навучання: фізічны глобус, фізічная карта паўшар'яў, фізічная карта Беларусі, макеты раўніны, узгорка, яра, табліцы і карціны з краявідамі рэспублікі, карціны “Раўніна”, “Пагорак”, “Яр”.

Апорныя веды і ўменні: абрысы рэспублікі, яе межы. Раўніны. Нізіны і ўзвышшы. Фарміраванне паверхні Беларусі. Геаграфічнае становішча.

План урока:

1. Праверка дамашняга задання.
2. Размова аб формах паверхні, якія знаёмы дзецям з папярэдніх класаў.
3. Знаёмства з фізічнай картай Беларусі.
4. Практычная работа.
5. Фарміраванне рэльефа Беларусі.
6. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Правяраюцца веды вучняў па пытаннях: “Чым адрозніваецца карта ад плана? ад глобуса? Які маштаб буйнейшы: на карце ці на плане? Як вызначаюць бакі гарызонта на плане, карце, глобусе? Што абазначае зялёны колер на карце? плане? Якія ёсць адрозненні ва ўмоўных знаках паміж картай і планам? Што такое мацярык? Пакажыце і назавіце мацерыкі” і г. д.

2. Размова аб формах паверхні на падставе тых ведаў, што атрыманы ў 3 класе, з мэтай іх паглыблення і пашырэння. Вучні ўзгадваюць, што такое раўніна, пагорак, яр, гара. Пры размове выкарыстоўваюцца макеты, табліцы, карціны. У канцы размовы вучні пад кіраўніцтвам настаўніка робяць высновы. Раўніна — гэта велізарная па плошчы, амаль роўная, з нязначнымі ўзвышэннямі паверхня. На падставе аналізу наглядных дапаможнікаў робіцца выснова, што раўніны могуць быць плоскімі, узгорыстымі. Плоскія раўніны — гэта раўніны без паніжэнняў і ўзвышэнняў, могуць цягнуцца на сотні кіламетраў без усялякіх хваляў паверхні. На такіх раўнінах добра бачна лінія гарызонта. Раўніны, што ўскладняюцца пагоркамі, — узгорыстыя. Вучні ўзгадваюць, што пагорак — гэта ўзвышэнне вышынёй да 200 м ад падножжа да вяршыні; паказваюць элементы пагорка на мадэлі, зарысоўваюць пагорак у сшытках, падпісваюць схіл, падножжа, вяршыню. Настаўнік прапановуе параўнаць па ілюстрацыях і мадэлях пагорак і гару. Дзеці прыходзяць да высновы, што яны адрозніваюцца па вышыні (гара — падняцце вышынёй ад падножжа да вяршыні болей чым 200 м).

Дзеці на падставе аналізу карцін, табліц расказваюць, што на раўнінах цякуць рэкі, ёсць азёры, балоты, яры. Узгадваюць, што яр — гэта паглыбленне на паверхні Зямлі са стромкімі ці спадзістымі схіламі, што ўтвараюцца яны часовымі вадасцёкамі, расказваюць пра шкоду, якую яны прыносяць сельскай гаспадарцы.

3. Настаўнік звяртае ўвагу на тое, што на картах адлюстроўваюцца розныя па памерах тэрыторыі. Напрыклад, на карце можна адлюстраваць паверхню нашай рэспублікі. Вывешваецца фізічная карта Беларусі. Настаўнік пытае ў дзяцей: “Што мы называем “фізічнай картай?” Задаюцца і такія пытанні: “У якім маштабе складзена фізічная карта Беларусі? Які маштаб буйней: на карце Беларусі ці на карце паўшар’яў? Дзе на карце Беларусі поўнач? поўдзень?” і г. д.

Настаўнік тлумачыць, што Беларусь, як і кожная краіна, мае сваю дзяржаўную мяжу. Гэтая мяжа нанесена на карту чырвоным колерам і паказвае, дзе заканчваецца беларуская зямля. Беларусь нагадвае па сваім выглядзе на карце вялікі пяцікутнік.

Якія краіны мяжуюць з Беларуссю? Адзін з вучняў на насценнай карце (а астатнія па карце атласа сочаць) паказвае мяжу Беларусі (лінія мяжы павінна быць пры паказе замкнутай; даўжыня ўказкі павінна быць не меней, чым 50-70 см). Паказ суправаджаецца каментарыем: “На поўначы, на ўсходзе Беларусь мяжуе з Расіяй, на поўдні — з Украінай, на захадзе — з Польшчай, на паўночным захадзе — з Літвой і Латвіяй”.

4. Настаўнік прапаноўвае вучням выканаць практычную работу па вызначэнні працягласці тэрыторыі рэспублікі (на контурнай карце і насценнай карце) з поўначы на поўдзень, з захаду на ўсход. Вынікі неабходна запісаць у сшыткі:

Пн — Пд 560 км
З — У 650 км.

Настаўнік даводзіць да ведама вучняў, што Беларусь па сваіх памерах пераважае плошчу дзесяткаў краін свету (Грэцыі, Партугаліі, Нідэрландаў і інш.). Беларусь — сярэднеўрапейская па памерах тэрыторыі дзяржава.

Потым вучні працуюць з фізічнай картай Беларусі. Яны кажуць аб тым, што на карце пераважае зялёны колер, а гэта азначае, што наша Бацькаўшчына раўнінная. Настаўнік, у сваю чаргу, тлумачыць, што карычневы колер на карце Беларусі — гэта ўзвышшы. Узвышшы таксама адносяцца да раўніны. Выснова: Беларусь — раўнінная краіна. Плоскія раўніны чаргуюцца з узгорыстымі.

Настаўнік паказвае нізіны, якія займаюць большую частку паверхні рэспублікі: Полацкую, Палескую, Нёманскую, Прыдняпроўскую; раўніны Аршанска-Магілёўскую, Цэнтральна-Бярэзінскую. Пасля гэтага прапаноўваецца вучням знайсці на картах узвышшы: Навагрудскае, Мінскае, Аршанскае. Дзеці адказваюць, што яны цягнуцца ланцугом з паўднёвага захаду праз цэнтр рэспублікі на паўночны ўсход, вызначаюць вышэйшую кропку Беларусі — г. Дзяржынская (345 м).

Пасля гэтага настаўнік прапаноўвае вучням нанесці названыя формы рэльефу на контурныя карты.

Настаўнік на гэтым уроку павінен растлумачыць, як правільна паказваць аб'екты на карце: нізіны, узвышшы, азёры трэба абводзіць указкай, гарады - кропкай (а не паказваць надпісы), рэкі — стужкай ад вытока да вусця і г.д. Трэба

паказваць і называць аб'екты. Зноў звяртаецца ўвага на тое, як правільна трэба стаяць каля карты (справа ад карты так, каб увесь клас і настаўнік маглі бачыць, якія аб'екты паказваюцца).

Пад кіраўніцтвам настаўніка дзеці працуюць з контурнымі картамі. Дадаткова наносіцца кропкай (пунсонам) родны населены пункт: вызначаецца, на якой нізіне, узвышшы ён знаходзіцца. Акрамя гэтага, трэба нанесці чырвоным колерам дзяржаўную мяжу і падпісаць дзяржавы-суседзі.

5. Настаўнік прапаноўвае прачытаць матэрыял падручніка аб горных пародах і мінералах, аб фарміраванні паверхні Беларусі. Матэрыял замацоўваецца ў размове па пастаўленых настаўнікам пытаннях.

6. Дамашняе заданне. Прачытаць матэрыял падручніка "Падарожжа па роднай зямлі". Параўнаць па карце паверхню паўночнай, цэнтральнай і паўднёвай частак Беларусі. Адказаць на пытанні параграфа.

УРОК 6.

Тэма: Скарбы беларускай зямлі.

Мэта: даць агульнае ўяўленне аб прыродных умовах для жыцця і гаспадарчай дзейнасці людзей на беларускай зямлі, аб багаццях нетраў Беларусі, сфарміраваць уяўленні аб умоўных знаках, пры дапамозе якіх паказваюцца радовішчы карысных выкапняў; фарміраванне прасторавых уяўленняў, замацаванне ўменняў, навыкаў працы з картай, пашырэнне ведаў аб тым, як чалавек выкарыстоўвае прыродныя багацці і як людзі павінны адносіцца да прыроды і яе скарбаў, развіццё назіральнасці, патрыятычных пачуццяў.

Сродкі навучання: фізічная карта Беларусі, раздатачныя калекцыі для пачатковай школы "Карысныя выкапні", калекцыі "Нафта і яе выкарыстанне", "Торф і яго выкарыстанне", табліцы, карціны.

Апорныя ўменні і веды: выкарыстанне раўніннай паверхні. Асушэнне балот. Карысныя выкапні (калійная і каменная солі, нафта, газ, торф, вапняк, пясок, гліна, гравій), іх размяшчэнне і выкарыстанне. Ахова карысных выкапняў.

План урока:

1. Паўтор дамашняга матэрыялу.
2. Фарміраванне ўяўленняў аб спрыяльных умовах для гаспадарчай дзейнасці на тэрыторыі рэспублікі.
3. Карысныя выкапні і іх выкарыстанне. Практычная работа.
4. Ахова карысных выкапняў.
5. Абагульненне новага матэрыялу.
6. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Дамашняе заданне правяраецца ў ходзе гутаркі па пытаннях: “Назавіце і пакажыце асноўныя формы рэльефаў Беларусі. Чым гара адрозніваецца ад пагорка? Што такое бугор? яр? узвышша? Раскажыце пра раўніны Беларусі. Пакажыце нізіны, узвышшы. Назавіце акіяны. Што такое акіян? Што такое мацярык? Пакажыце і назавіце мацерыкі. Што такое частка свету? Пакажыце Еўропу і Азію. Якое месца займае на карце наша краіна? Хто яе суседзі? Якую канфігурацыю мае тэрыторыя краіны? Памеры? і г. д.

2. Настаўнік называе тэму ўрока і кажа аб тым, што нашу Бацькаўшчыну часта называюць то Белай Руссю, то краем блакітных азёр. І яшчэ шмат іншых прыгожых назваў мае наша Радзіма. Настаўнік зачытвае словы беларускага геолога В. Гурскага: “Колькі разоў, знаходзячыся далёка ад сваіх лясоў і пагоркаў, я ўспамінаў нашыя ціхія рэкі, беластвольныя бярозы, блакітныя азёры! Мне здавалася, нішто не можа параўнацца з імі: ні каралавыя астраўкі, раскіданыя ў акіяне, ні вечназялёныя пальмы з гронкамі какосавых шароў...”

Любіць Радзіму — значыць ведаць яе. А ці многа ведаем мы пра сваю Беларусь. Ці ведаем мы прыроду сваёй Радзімы? Нашаму народу — беларусам — пашчасціла, што мы жывём на зямлі, багатай на прыродныя скарбы. Гэтыя скарбы знаходзяцца і пад зямлёй, і на яе паверхні.

Якія скарбы знаходзяцца на паверхні Беларусі, мы ведаем, калі прачытаем артыкул падручніка “Раўнінная прас-тара”. Прапануецца чытанне артыкула. Пасля гэтага настаўнік дадаткова расказвае аб тым, што багаццем з’яўляецца і чыстае паветра, якое ў спалучэнні з маляўнічымі краявідамі

ўтварае месцы для лячэбнага адпачынку. У такіх месцах будуцца санаторыі, дамы адпачынку, піянерскія лагеры. Вядомыя на ўсю рэспубліку санаторыі “Беларусь”, “Лётцы”, “Браслаў”, “Чачэвічы”, у якіх штогод тысячы працоўных адпачываюць і папраўляюць сваё здароўе. Акрамя гэтага, для лячэння розных хвароб выкарыстоўваюцца розныя мінеральныя крыніцы, лекавыя гразі.

3. Далей настаўнік кажа і аб тым, што велізарныя багацці (30 відаў розных карысных выкапняў: солі, нафта, пясок, гліна і інш.) схаваны ў нетрах нашай рэспублікі.

Што такое карысныя выкапні? Дзеці знаходзяць адказ у падручніку, прыводзяць свае меркаванні. Так, гэта ўсё прыродныя багацці, якія чалавек здабывае (“выкопвае”) з зямлі і якія з’яўляюцца карыснымі ў яго гаспадарчай дзейнасці.

Давайце паглядзім на фізічную карту Беларусі. На ёй рознымі ўмоўнымі знакамі паказаны радовішчы карысных выкапняў. Тут настаўнік тлумачыць, што абазначаюць на карце тыя ці іншыя ўмоўныя знакі выкапняў, якім відам мінеральнай сыравіны яны адпавядаюць. Пасля гэтага фарміруецца паняцце радовішча.

Радовішча — гэта месца, дзе “родзіцца той ці іншы від карысных выкапняў і дзе залягаюць выкапні ў вялікай колькасці.

Адны радовішчы распрацоўваюцца, іншыя — чакаюць сваёй чаргі.

Практычнае заданне па карце: вызначыць, якія карысныя выкапні мае Беларусь. Дзеці называюць: калійная і каменная соль, нафта, газ, буры вугаль, гаручыя сланцы, гліна, пясок і інш. — адзначаюць, дзе знаходзяцца радовішчы гэтых карысных выкапняў: “У Беларусі ёсць паклады нафты. Радовішчы нафты знаходзяцца на поўдні рэспублікі — на Палесці”.

Практычная работа. На парты настаўнік раздае ўзоры калійнай і каменнай солі, пяску, гліны, граніту, бурага вугалю (можна пашырыць колькасць, даць іншыя) са школьных калекцый “Горныя пароды”, “Карысныя выкапні”. Дзецям прапануецца разгледзець карысныя выкапні і запоўніць табліцу “Карысныя выкапні Беларусі” (гл. табл.).

Карысныя выкапні Беларусі

Назва	Асноўныя ўласцівасці	Месца здабычы	Выкарыстанне
	Колер цвёрдасць шчыльнасць бляск ...		

Дзеці запаўняюць першыя тры калонкі, потым ім прапа-
ноўваецца прачытаць артыкул “Карысныя выкапні”. Вучні
чытаюць артыкул па пунктах, абмяркоўваюць, запаўняюць
чацвёртую калонку табліцы “Выкарыстанне”. Настаўнік ро-
біць неабходныя дапаўненні і каментарыі, тлумачэнні. На-
прыклад, настаўнік можа расказаць, што нафта мае вялікае
значэнне для чалавека: “Нафта — гэта пластмасавыя вырабы
(лінейкі, аўтаручкі, цацкі і г. д.), лекі, поліэтылен, будаўнічыя
матэрыялы, валокны, бензін для аўтамабіляў, керасін для
самалётаў, машыннае масла, мазут для ЦЭЦ, якія даюць нам
цяпло і святло. Разам з нафтай здабываецца і газ. Без газу ў
кватэрах немагчыма згатаваць ежу. З газу вырабляюць роз-
ную хімічную прадукцыю”.

Вялікія ў нас запасы торфу (2-е месца ў СНД пасля Расіі).
Торф — гэта не толькі паліва ў выглядзе торфабрыкету,
але і сыравіна для пластмасы, цудоўнае ўгнаенне. Выкары-
стоўваецца ён для ачысткі забруджаных водаў (адна вага-
вая частка торфу можа збіраць 8 — 12 вагавых частак наф-
ты).

Бурштын — гэта акамянелая смала хваёвых дрэў (дэ-
манструецца бурштын або вырабы з яго), што раслі ў вельмі
далёкія ад нас часы. Смала пад пякучымі праменнямі сонца
падала і зацвердзвалася. Час надаў смале цвёрдасць каменя.
На Беларусі бурштын адкрыты не так даўно — нейкіх гадоў
30 назад. Бурштын выкарыстоўваецца як упрыгожванне. (У
далёкія часы людзі выкарыстоўвалі для ацяплення — як
дровы.) Адзін з пакояў палаца рускіх цароў пад Пецярбургам
быў цалкам з бурштыну. Падчас Вялікай Айчыннай вайны

фашысцкія захопнікі вывезлі гэты ўнікальны помнік у невядомым накірунку.

Практычная работа: нанесці на контурную карту радовішчы карысных выкапняў — калійнай і каменнай солі, нафты, газу, торфу, гліны, пяску, граніту, бурага вугалю, гаручых сланцаў.

4. Пытанне аб ахове карысных выкапняў высвятляецца ў час чытання адпаведнага матэрыялу падручніка. Настаўнік расказвае аб тым, што карысныя выкапні ўтвараліся на працягу дзесяткаў, сотняў тысяч гадоў і многія з іх сёння знаходзяцца на мяжы знікнення.

5. Абагульненні праводзяцца пры дапамозе сістэмы пытанняў: “Чаму мы кажам, што Беларусь мае спрыяльныя ўмовы для жыцця нашага народа? Што такое балота? Што даюць балоты прыродзе і чалавеку? Чаму нельга асушваць усе балоты? Што такое карысныя выкапні? Радовішча карысных выкапняў? Якімі ўмоўнымі знакамі абазначаюцца карысныя выкапні: нафта, газ, каменная соль, буры вугаль і г. д.? На якія выкапні багатая Беларусь? Чаму трэба ахоўваць і берагчы карысныя выкапні?” і інш.

6. Дамашняе заданне. Прачытаць матэрыялы падручніка, адказаць на пытанні.

УРОК 7.

Тэма: Глеба — бяспэчнае багацце краіны.

Мэта: пашырыць уяўленні вучняў аб глебе; паказаць значэнне глеб для жыцця на Зямлі; пашырыць уяўленні аб уласцівасцях глебы: урадлівасці, вільгацэпранікальнасці, паветрапранікальнасці; паказаць адрозненні паміж глебай і горнай пародай; фарміраванне ўяўленняў аб тыпах глебы ў Беларусі; фарміраванне беражлівых адносін да глебы і прыродных багаццяў увогуле.

Сродкі навучання: спіртоўка, варонкі, шклянкі, бляшанка, кавалак шкла, папяровыя сурвэткі (кавалкі марлі або бінта), узоры глебавых разрэзаў, глеба.

Апорныя веды і ўменні: склад і уласцівасці глебы, павышэнне ўрадлівасці глебы, яе ўгнаенне і апрацоўка тыпы глеб Беларусі.

План урока:

1. Дэманстрацыя доследу “Склад глебы”.
2. Як утвараецца глеба.
3. Ад чаго залежыць урадлівасць глебы. Дэманстрацыя доследу. Тыпы глебаў Беларусі.
4. Угнаенне і апрацоўка глебы. Ахова.
5. Замацаванне новага матэрыялу.
6. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. На пачатку ўрока неабходна, каб вучні ўзгадалі з папярэдняга курса “Чалавек і свет”, што такое глеба, з чаго яна складаецца.

Вучні ўзгадваюць, што глеба — гэта верхні слой зямлі, на якім растуць расліны. Для таго, каб вучні змаглі ўзгадаць склад глебы, настаўнік дэманструе дослед.

Лыжка глебы замешваецца ў шклянцы з вадой — з’яўляюцца бурбалкі. Гэта паветра. Значыць, глеба ўтрымлівае паветра. Вада ў шклянцы прыняла колер глебы.

У бляшанку насыпаецца глеба і награвецца на спіртоўцы. Настаўнік падносіць кавалак шкла да глебы — ён пацее. Дзеці ўпэўніваюцца, што гэта — прыкмета наяўнасці ў глебе вільгаці. Значыць, у глебе ёсць і вада.

Далей, пры напярэжым глебы дзеці назіраюць дым, пах гару, пачарненне, а потым — пасвятленне глебы. Робіцца выснова, што гарэць у глебе можа толькі перагной. Пасля гэтага частка напечанай глебы насыпаецца ў другую шклянку з вадой і замешваецца. Вада стала больш светлай, чым у першым выпадку. Выснова: колер глебы залежыць ад перагною, яго колькасці. Чым больш перагною ў глебе, тым больш цёмны колер глебы. Пасля асядання муці на дне шклянкі дзеці выдзяляюць два слоі: пясок і гліну. Значыць, акрамя перагною, у склад глебы ўваходзяць і горныя пароды — пясок і гліна.

Такім чынам, глеба — верхні ўрадлівы слой зямлі, у склад якога ўваходзяць горныя пароды, глебавыя паветра і вільгаць, перагной, які ўтвараецца з рэшткаў раслін і жывёл. Дзякуючы перагною, глебы ўрадлівыя, гэтым яны адрозніваюцца ад горнай пароды.

2. Расказ настаўніка. Глеба ўтвараецца з горных парод,

калі на іх пасяляюцца жывыя арганізмы. А гэта магчыма толькі тады, калі горная парода дастаткова выпетрыцца, стане рыхлай, адным словам, калі ператворыцца ў пясок і гліну. У рыхлую глебу лёгка пранікае вада і паветра. Услед за імі пасяляюцца нябачныя воку бактэрыі (мікробы). З гэтага пачынаецца пераўтварэнне горнай пароды ў глебу. Бактэрыі садзейнічаюць змяльчэнню і растварэнню горнай пароды. Пасля гібелі бактэрыяў, узнікаюць спрыяльныя ўмовы для раслін. За раслінамі селяцца жывёлы, якімі яны сілкуюцца. Мёртвыя расліны і жывёлы становяцца ежай для бактэрыяў.

Утварэнне глебы ідзе марудна. Каб утварылася глеба, трэба дзесяткі гадоў. Перагной шматразова выкарыстоўваецца раслінамі і ўтвараецца зноў. У глебе жывуць розныя жывёлы. Яны рыюць глебу і перамешваюць яе на значную глыбіню, спрыяюць павелічэнню перагнойнага слою, дыханню глебы, павелічэнню вільгаці.

3. Практычная работа з выкарыстаннем доследаў.

Дослед 1. Дзеці кладуць ложку глебы ў шклянку і падліваюць дысцыляваную ваду. Потым прапускаюць ваду праз папяровы фільтр і наносяць 1 — 2 кроплі на шкло. Вада выпараецца са шкла. На шкле застаюцца плямы. Выснова: гэта солі. Імі сілкуюцца расліны, што растуць на глебе.

Чым больш пажыўных соляў у глебе, тым яна больш урадлівая.

Настаўнік тлумачыць, што гэтыя солі ўтвараюцца з горных парод (вось як у прыродзе ўсё ўзаемазвязана!). Чым багацейшыя горныя пароды, якія ўваходзяць у склад глебы, на солі, тым больш іх у глебе, тым больш урадлівай будзе глеба, тым лепш растуць на такой глебе расліны. Такія пажыўныя солі ўтвараюцца таксама і глебавымі бактэрыямі, якія спажываюць перагной. Чым больш перагною, тым больш бактэрыяў і адпаведна солей.

Дослед 2. Замацоўваюцца ў 2-х штатывах дзве вялікія варонкі, на дно іх кладуць кавалачкі марлі (бінта) або папяровыя сурвэткі. У адну варонку засыпаецца некалькі лыжак пясчанай глебы, у другую — гліністай. Падстаўляюцца пад варонкі шклянкі і наліваецца ў варонкі аднолькавая колькасць вады. Вучні назіраюць і робяць выснову: пясчаная глеба пра-

пускае ваду і слаба паглынае яе. Гэта значыць, што такія глебы багатыя на паветра, але яны патрабуюць шмат вільгаці. Гліністыя глебы добра ўтрымліваюць ваду (чаму?). Але яны шчыльныя (чаму?), і таму бедныя на паветра.

Настаўнік падводзіць вучняў да высноў, з якіх вынікае, ад чаго залежыць урадлівасць глебы.

Урадлівасць залежыць: 1) ад колькасці пажыўных соляў; 2) ад колькасці перагною; 3) ад здольнасці ўтрымліваць вільгаць і прапускаць паветра.

Настаўнік працягвае размову аб глебах. Лепшыя глебы — на суглінках. Суглінкі — гэта горная парода, што складаецца з пяску і гліны (змешаных паміж сабой).

Глебы сухіх месцаў Беларусі называюцца дзярнова-падзолістымі (дэманструецца глебавы разрэз). Перагною ў іх мала. Ён амаль увесь знаходзіцца ў верхняй частцы (паказвае па разрэзу) і яго таўшчыня ўсяго некалькі сантыметраў. Урадлівасць (прыродная) такіх глебаў невысокая.

На нізкіх месцах нашай краіны — тарфяна-балотныя глебы (дэманструецца адпаведны глебавы разрэз). Верхні слой такой глебы складаецца з торфу. Яны больш урадлівыя за дзярнова-падзолістыя, але толькі пасля іх асушэння.

4. Каб у глебе было шмат пажыўных рэчываў, неабходна, каб хутка памнажаліся бактэрыі. Памнажэнне бактэрыяў залежыць ад колькасці перагною, і таму ў глебу ўносяць тое, што “перагнавае”, г. зн. угнойваюць яе. І ў першую чаргу тымі рэчывамі, што спрыяюць накапленню перагною. Такія ўгнаенні называюць арганічнымі (даюць арганізмы — расліны, чалавек). Да іх адносяць гной (“навоз”, руск.), торф. Угнаенні, якія ўтрымліваюць пажыўныя рэчывы — солі, называюць мінеральнымі (вучні прыгадваюць, што такое мінерал і тлумачаць, што такое мінеральнае ўгнаенне). Далей настаўнік падрабязна расказвае, чаму трэба ўвесь час уносіць угнаенні — пажыўныя рэчывы выносяцца з глебы раслінамі, вымываюцца вадой, пранікаюць у ніжнія слаі глебы, выдзімаюцца вятрамі.

Настаўнік пытаецца, чаму неабходна апрацоўваць глебу — рыхліць, узорваць, баранаваць. Дзеці адказваюць, што пасля апрацоўкі глебы становяцца больш рыхлымі — лепш прапускаюць паветра, ваду; пустазелле падразаецца, закоп-

ваецца і гіне. Неабходна рыхліць верхні слой пасля дажджу: рыхлая глеба лепш захоўвае вільгаць.

Пасля гэтага настаўнік расказвае аб значэнні глебы і нека-
тых мерах па яе ахове.

5. Абагульняюцца веда вучняў па пытаннях аб уласці-
васцях, складзе глебы; па выніках доследаў; па глебавых
разрэзах тыпаў глеб Беларусі: дзярнова-падзолістая і тар-
фяна-балотная.

6. Дамашняе заданне. У сшытках даць параўнальную
характарыстыку дзярнова-падзолістых і тарфяна-балотных
глеб. Запытайцеся ў сваіх бацькоў, якія яшчэ ёсць глебы.

УРОК 8.

Тэма: Беларусь мая сінявокая.

Мэта: Фарміраванне агульных ўяўленняў дзяцей аб вод-
ных багаццях Беларусі, іх выкарыстанні, неабходнасці аховы;
азнаямленне з буйнейшымі рэкамі, азёрамі, вадасховішчамі,
мінеральнымі крыніцамі, вызначэнне іх агульных рысаў і
асаблівасцяў; працяг фарміравання паняцця “паверхневыя і
падземныя воды”; работы па фарміраванню практычных
уменняў працаваць з фізічнымі і контурнымі картамі; раз-
віццё цікавасці да вывучэння роднай прыроды, пачуцця лю-
бові да Радзімы.

Сродкі навучання: фізічная карта Беларусі, малюнкi рэк,
азёр, вадасховішчаў, крыніц, контурныя карты.

Апорныя веда і ўменні: рэкі, азёры — прыгажосць і
багацце Беларусі. Буйнейшыя рэкі: Дняпро, Прыпяць, За-
ходняя Дзвіна, Нёман, Бярэзіна, Сож. Рэкі роднага краю. Буй-
нейшыя азёры: Нарач, Чырвонае, Асвейскае, Доўгае, Брас-
лаўскія. Утварэнне азёр. Уплыў паверхні на рэкі і азёры, іх
размяшчэнне, цячэнне. Азёры роднага краю. Вадасховішчы
— штучныя азёры: Вілейскае, Заслаўскае, Асіповіцкае. Вы-
карыстанне падземных і паверхневых вод.

План урока:

1. Вада — краса і багацце краю.
2. Буйнейшыя рэкі. Уплыў зямной паверхні і пораў года
на рэкі.

3. Буйнейшыя азёры. Вадасховішчы. Падземныя крыніцы.
4. Практычная работа.
5. Выкарыстанне вады ў гаспадарчай дзейнасці.
6. Абагульненне.
7. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Каб жыў чалавек, яму неабходна ежа, чыстае паветра і вада. Целы раслін, жывёл і чалавека складаюцца на 80 — 90 працэнтаў з вады. Вада — самы пашыраны мінерал на Зямлі. Няма больш каштоўнага выкапня, чым вада.

Вада — аснова ўсялякага жыцця. Калі б знікла вада, дык засохлі б расліны, загінулі б жывёлы, а разам з імі і чалавек. Без вады немагчыма ўявіць наша жыццё: нельга памыцца, папіць, прыгатаваць ежу, зрабіць паперу для сшыткаў і падручнікаў, пасціраць бялізну, выплавіць сталь.

Вада — гэта краса і багацце нашай Радзімы. Ці можна ўявіць сабе летні адпачынак без рэк і азёр? Побач з рэкамі і азёрамі працуюць санаторыі, дамы адпачынку, лагеры.

Нібы крывяносныя сасуды ў жывым арганізме, пульсуюць па беларускай зямлі вялікія і малыя рэкі і ручаі, тысячамі блакітных вачэй глядзяць у неба азёры. Нездарма нашу рэспубліку называюць краем блакітных азёр. На Беларусі воды знаходзяцца пад зямлёй і над зямлёй. Гэта падземныя і паверхневыя воды.

2. Да паверхневых водаў мы адносім азёры, рэкі, ручаі, балоты, штучныя вадаёмы.

Настаўнік прапануе вучням адказаць на пытанне: “Што такое рака?” Дзеці даюць азначэнне, што рака — гэта часовы ці пастаянны вадасцёк, што цячэ ў паглыбленні паверхні зямлі — рэчышчы, мае выток і вусце. Пасля гэтага настаўнік прапануе вучням прачытаць матэрыял падручніка “Рэкі”. Пасля чытання дзеці знаходзяць на картах азначаныя ў падручніку рэкі, іх вытокі, вусці.

Настаўнік яшчэ раз тлумачыць, як трэба правільна стаяць каля карты, як паказваць на карце рэкі — ад вытока да вусця па цячэнню. Дзеці ўзгадваюць, што такое выток, вусце, прыток, левы і правы прытокі, даліна ракі (ручая), рэчышча, пойма, берагі — левы і правы. Чым адрозніваецца рака ад

ручая? Адказ: даўжынёй. Ручай звычайна мае менш за 10 км.

Пасля гэтага разбіраецца пытанне аб уплыве зямной паверхні і пораў года на рэкі (па падручніку). Затым настаўнік прапануе вучням расказаць аб рэках, ручаях свайго краю: раёна, горада, вёскі.

3. Далей неабходна перайсці да разгляду пытанняў, што тычацца азёр.

Што такое возера? Возера — гэта натуральны вадаём, што ўтварыўся ў прыродным паглыбленні на паверхні сушы. Вучні чытаюць матэрыял падручніка “Азёры”, знаходзяць і называюць азёры па фізічнай карце Беларусі: Нарач, Асвейскае, Чырвонае, Доўгае, Свіцязь, Браслаўскія. Настаўнік расказвае, што азёрную поўнач рэспублікі называюць Паазер’ем або, некаторыя, беларускай Фінляндыяй. Чаму такія назвы. Растлумачце пры дапамозе карты.

Вадасховішчы — штучныя азёры. Дзеці знаходзяць Вілейскае, Заслаўскае (Мінскае мора). Настаўнік расказвае, для чаго яны створаны (для забеспячэння вадой). Некаторыя вадасховішчы ўтварыліся пры будаўніцтве гідраэлектрастанцый. Напрыклад, пасля будаўніцтва на рацэ Свіслач, каля горада Асіповічы, самай буйной у рэспубліцы ГЭС — утварылася Асіповіцкае вадасховішча.

Шмат на Беларусі і балот, асабліва на поўначы і поўдні. Азёры тут зарасталі, становіліся ўсё больш мелкаводнымі і ператварыліся ў балоты.

Падземныя воды — гэта тыя, што знаходзяцца пад зямлёй, у тым ліку і глебавая вільгаць. Падземныя воды ўтвараюць крыніцы, якія ў вёсках напаўняюць калодзежы. За кошт гэтых вод сілкуюцца некаторыя з балот, рэкі і азёры зімой. Падземныя воды могуць быць прэснымі (амаль што без соляў) і мінеральнымі, у якіх шмат соляў. На мінеральных крыніцах пабудаваны ўстановы аховы здароўя.

4. Практычная работа. На контурнай карце дзеці знаходзяць і падпісваюць:

а) рэкі: Дняпро, Прыпяць, Заходнюю Дзвіну, Нёман, Бярэзіну (басейн р. Дняпро), Сож, галоўную раку свайго краю;

б) азёры: Нарач, Асвейскае, Свіцязь, Чырвонае, Доўгае, Браслаўскія азёры, найбуйнейшыя азёры свайго краю;

- в) вадасховішчы: Вілейскае, Заслаўскае, Асіповіцкае;
- г) найбуйнейшае балота свайго краю;
- д) найважнейшую мінеральную крыніцу свайго краю.

5. Вада неабходна для паліву агародаў, садоў, палёў. Чалавек для піцця выкарыстоўвае, перш за ўсё, воды падземных крыніц. Вада неабходна і ў вытворчасці сталі, пластмасаў, паперы, адзення, будаўнічых матэрыялаў. Гарачая вада з ЦЭЦ нясе нам цяпло ў кватэры і школу. Без вады не могуць выйсці на маршруты большасць аўтобусаў і аўтамабіляў.

На аднаго жыхара Мінска расходуюцца ў суткі да 300 літраў вады (з улікам прамысловасці, транспарту). Чалавеку ж дастаткова куды менш. Калі адкрыць кран з вадой, то за 5 хвілін выцячэ 50 літраў вады. А колькі вады выліваецца вось так, без гаспадарлівасці, па ўсёй рэспубліцы? Таму кожны з нас павінен берагчы гэтае багацце, што пакінута нам у спадчыну.

6. Абагульненне праводзіцца па пытаннях: “Чаму трэба берагчы ваду? Што вы зробіце, калі ўбачыце незакрыты вадараводны кран? Што кран працякае? Што такое паверхневыя і падземныя воды? Ахарактарызуйце паверхневыя воды Беларусі і падземныя воды”.

7. Прачытаць матэрыял падручніка, адказаць на пытанні. Складзі вусны расказ аб тым, якое значэнне мае вада для вытворчасці на працы бацькоў.

УРОК 9.

Тэма: Зялёнае ўбранне нашай Зямлі.

Мэты: фарміраванне паняцця змешаны лес; азнаямленне вучняў з найбольш яркімі прадстаўнікамі флары Беларусі; паказ значэння раслін у жыцці прыроды, чалавека і яго гаспадарчай дзейнасці; выхаванне эстэтычнага ўспрымання прыроды, развіццё назіральнасці.

Сродкі навучання: фізічная карта Беларусі, контурныя карты, ілюстрацыі, табліцы “Расліны Беларусі”, карціна “Змешаны лес”, фрагмент дыяфільма “Змешаны лес”.

Апорныя веды і ўменні: змешаны лес, лясістасць рэспублікі, Белавежская пушча, расліны лугоў, балот, вадаёмаў, карысць раслін.

План урока:

1. Гутарка настаўніка з вучнямі аб водных багаццях Беларусі.
2. Расліны лясоў.
3. Расліны лугоў і вадаёмаў.
4. Абагульненне матэрыялу.
5. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Гутарка праводзіцца па пытаннях: “Знайдзіце на фізічнай карце Беларусі шэсць самых буйных рэк Беларусі і назавіце іх. Дзе яны пачынаюцца? Куды нясуць свае воды? Што такое вытокі? Даліна ракі? Якія вы можаце назваць элементы рачной даліны? Якім прытокам Дняпра з’яўляецца Бярэзіна? Якія рэкі Беларусі маюць больш хуткае цячэнне? Чаму? Што такое возера? Назавіце і пакажыце самае вялікае возера рэспублікі. Самае глыбокае возера. Чым возера адрозніваецца ад ракі? Што такое ручай? Што такое вадасховішча? Пакажыце і назавіце вядомыя вам вадасховішчы Беларусі. Як выкарыстоўваюцца паверхневыя воды? Што такое падземныя воды? Крыніца?” і г. д.

2. Расказ настаўніка. Беларусь багатая сваімі лясамі. 2/5 тэрыторыі Беларусі пакрыта лесам (лясістасць). У нашых лясах растуць 30 відаў дрэў і каля 70 відаў хмызнякоў. Лес заўсёды карміў і саграваў людзей, у цяжкі час быў надзейным абаронцам. Людзі бяруць з нашых лясоў шматлікія ягады, арэхі, грыбы, лекавыя расліны, жывіцу. З драўніны будуць хаты, вырабляюць мэблю, запалкі, паперу, лекі і шмат іншага. Паглядзіце вакол сябе і адкажыце на пытанне: “Якія прадметы ў класе, школе выраблены з драўніны?”

Лес — цудоўнае месца адпачынку людзей. К. Паўстоўскі пісаў, што “...лясы не толькі прыносяць вялікую карысць чалавеку, упрыгожваюць і аздараўляюць зямлю, але і падтрымліваюць само жыццё на зямлі”. Лясы выпрацоўваюць кісларод, якім мы дыхаем, і перапрацоўваюць вуглекіслы газ, які даюць прадпрыемствы, аўтамабілі, выдыхае чалавек. Адно дрэва за суткі дае 180 літраў кіслароду, даросламу чалавеку на гэты ж час патрэбна 360 літраў. Чалавек, які заняты на цяжкой фізічнай працы, уживае яшчэ больш кіслароду — 800 літраў.

Лясы Беларусі растуць вялікімі і малымі масівамі і складаюцца з лісцевых і хвойных. (Што такое лісцевыя дрэвы? Хвойныя?) Дзеці адказваюць, абпіраючыся на матэрыялы карціны, табліцы. Такія лясы называюць змешанымі.

Настаўнік прапаноўвае ўспомніць, што такое лес, ярусы лесу: дрэва, хмызняк, травы.

Пасля гэтага дэманструюцца фрагменты дыяфільма, чытаецца тэкст падручніка. Дзеці расказваюць пра ярусы змешанага лесу, пра пароды дрэў, хмызнякоў. Пры абмеркаванні пытанняў выкарыстоўваюцца табліцы, карціны.

Настаўнік расказвае, што на кожнага жыхара рэспублікі прыходзіцца каля 8 000 кв. м. лясных насаджэнняў (параўнайце: плошча класа менш за 100 кв. м.).

Непаўторныя па сваёй красе лясы Міншчыны, Гродзеншчыны, Беларускага Паазер'я і Палесся. Унікальная і Белавежская пушча — самы цэнны лясны масіў Еўропы. Цудоўныя лясныя куткі можна сустрэць у Налібоцкай пушчы, Бярэзінскім і Прыпяцкім запаведніках, шматлікіх заказніках. Амаль у кожнага з нас ёсць свой любімы гай, што дорыць нам душэўную радасць, спакой, моц. А ці ёсць у вас такі куток? Раскажыце пра яго.

Можна прапанаваць расказ пра мясцовыя пароды дрэў, напрыклад (калі сустракаюцца), пра кедр сібірскі, піхту, дугласію, пра іншыя цікавыя пароды.

Настаўнік прапаноўвае вучням запоўніць табліцу "Расліны нашых лясоў" (гл. табл. 2).

Табліца 2.

Расліны нашых лясоў

Дрэвы	Хмызнякі	Травы

3. Дзеці прапануецца прачытаць матэрыял аб раслінах лугоў, балот, вадаёмаў Беларусі. Акрамя таго, што дзеці прачыталі артыкул падручніка, яны ўзгадваюць з курса

“Чалавек і Свет” прадстаўнікоў флоры луговой, балотнай, вадаёмаў і запаўняюць табліцу (гл. табл. 3).

Табліца 3.

Расліны нашых лугоў, балот і вадаёмаў

Расліны			
лугоў	балот	азёр	рэк

4. Матэрыял абагульняецца. Пасля гэтага задаецца заданне дадому.

5. Дамашняе заданне. Прачытаць матэрыял падручніка аб раслінах Беларусі. Складзі расказ аб тым, чаму неабходна берэгчы лясы.

УРОК 10.

Тэма: Разнастайнасць жывёльнага свету Беларусі.

Мэта: пазнаёміць вучняў з жывёламі лясоў, лугоў, балот і вадаёмаў, паказаць разнастайнасць жывёльнага свету, карыснасць жывёл; развіць назіральнасць, уменне апісваць аб’екты прыроды, правесці экалагічнае выхаванне дзяцей.

Сродкі навучання: фізічная карта Беларусі, ілюстрацыі жывёл, табліцы “Жывёлы лясоў Беларусі”, “Жывёлы лугоў”, “Жывёлы балот”, “Жывёлы вадаёмаў”.

Апорныя веды і ўменні: жывёлы лясоў, жывёлы лугоў, жывёлы балот, жывёлы вадаёмаў і іх прыстасаванасць да навакольнага асяроддзя, карыснасць жывёл.

План урока:

1. Апытанне па пройдзенаму матэрыялу.
2. Жывёлы лясоў.
3. Жывёлы лугоў, балот і вадаёмаў.
4. Абагульненне новага матэрыялу.
5. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Урок пачынаецца з апытання. Дзеці адказваюць на пытанні: “Што дае лес прыродзе і чалавеку? Якія пароды дрэў утвараюць змешаны лес? Якая парода дрэў самая пашыраная ў нашых лясах? Чым адрозніваюцца лясы паўночнай і паўднёвай частак Беларусі? Якія дрэвы, хмызнякі, травы растуць у лясах нашай мясцовасці? Раскажыце пра расліны свет лугоў, балот, вадаёмаў. Чаму расліны лугоў адрозніваюцца ад раслін, напрыклад, вадаёмаў? Як звязаны паміж сабой жывая і нежывая прырода лясоў, балот (на прыкладзе расліны — торф), лугоў і вадаёмаў?”

2. Пасля апытання настаўнік пераходзіць да размовы, у працэсе якой вучні называюць вядомых ім лясных звяроў і птушак, разглядаюць табліцы, карціны, чучалы.

Дзеці адказваюць, што звычайнымі жывёламі ў беларускіх лясах з’яўляюцца дзікі, казулі, ласі, ваўкі, лісіцы, зайцы. Вучні прадстаўляюць “візітоўкі” лася, мядзведзя, дзіка, ваўка, у якіх расказваецца пра асяроддзе іх пражывання, пра тое, чым яны сілкуюцца, якая іх роля ў прыродзе.

Настаўнік прапаноўвае паназіраць за чучалам зайца-беляка; зрабіць выснову, дзе жыве заяц-беляк, чым ён харчуецца. Назіранні праводзяцца па наступнаму плану:

1. Назваць назіраемы прадмет.
2. Успрыманне прадмета ў цэлым.
3. Успрыманне прадмета па частках.
4. Асэнсаванне атрыманага матэрыялу.
5. Высновы.

Пад кіраўніцтвам настаўніка дзеці і назіраюць, і робяць высновы. Заяц-беляк — лясны звер. Афарбоўка дапамагае яму выжыць: летам ён шэры, зімой — белы. Ён хутка беге — у яго доўгія заднія ногі. Ежай яму служаць расліны, кара дрэў, галінкі. Ён — грызун, бо мае добра развітыя разцы. Як грызун, ён прыносіць шкоду садам.

Пасля гэтага настаўнік дэманструе чучалы некаторых птушак, а дзеці пазнаюць, чучалы якіх птушак яны бачаць. Аб гэтых птушках вучні і чытаюць у падручніку.

Узгадваецца пытанне, хто такія пералётныя птушкі.

3. Прапанаваць прачытаць аб жывёльным свеце лугоў, балот і вадаёмаў. Прачытаны матэрыял абмяркоўваецца. Ідзе

гутарка па пытаннях настаўніка. Дзеці выкарыстоўваюць для адказаў табліцы, карціны, чучалы.

4. Абагульненне. Падагульняючы матэрыял, настаўнік прыводзіць наступныя факты. У Беларусі водзіцца 70 відаў звяроў, 280 — птушак, 50 — рыб. Дзеці ўзгадваюць, хто такія звяры, птушкі. Кажуць, што звяры, птушкі, рыбы — гэта жывёлы нашай краіны. У канцы ўрока дзеці запаўняюць табліцу “Жывёлы нашага краю” (гл. табл. 4).

Табліца 4.

Жывёлы нашага краю

Лясоў	Лугоў	Балот	Рэк і азёр	Палёў

5. Дамашняя работа. Прачытаць артыкулы падручніка аб жывёлах беларускіх лясоў, лугоў, балот і вадаёмаў. Паназіраць, якія птушкі ўжо адляцелі, якія збіраюцца адлятаць, а якія з птушак застаюцца зімаваць. Гэтыя назіранні адлюстравать у календарых прыроды. Запоўніць табліцу (гл. табл. 5).

Табліца 5.

Птушкі нашага краю

Пералётныя	Мігрыруючыя	Аседлыя

УРОК 11.

Тэма: Стан навакольнага асяроддзя. Ахова прыроды ў Рэспубліцы Беларусь.

Мэта: фарміраванне паняццяў “Кампаненты прыроды”, “навакольнае асяроддзе”; фарміраванне ў вучняў уяўленняў аб адзінстве і ўзаемасувязях у прыродзе, аб уплыве гаспадарчай дзейнасці чалавека на прыроду, аб крыніцах забруджвання і мерах па ахове навакольнага асяроддзя; экалагічнае выхаванне навучэнцаў; фарміраванне ўяўленняў аб прыродаахоўных тэрыторыях Беларусі; аб прыродаахоўным заканадаўстве, Чырвонай кнізе Рэспублікі Беларусь.

Сродкі навучання: фізічная карта Беларусі, контурныя карты, табліцы, карціны, якія адлюстроўваюць расліны і жывёл, што ахоўваюцца; дзіцячыя малюнкi, плакаты на экалагічную тэматыку; Чырвоная кніга, “Жывёлы. Па старонках Чырвонай кнігі”, “Расліны. Па старонках Чырвонай кнігі”.

Апорныя веды і ўменні: крыніцы забруджвання паветра, вады, глебы, меры па ахове навакольнага асяроддзя, кампаненты прыроды. Ахова горных парод, вады, паветра, глебы, раслін і жывёл. Цвёрдыя, вадкія і газападобныя шкодныя рэчывы. Радыецыйнае забруджванне. Законы аб ахове прыроды. Прыродаахоўныя тэрыторыі: нацыянальны парк, запаведнік, заказнік. Нацыянальныя паркі: Белавежская пушча, Браслаўскія азёры. Заповеднікі: Бярэзінскі, Прыпяцкі, Палескі радыецыйны. Заказнікі: Налібоцкая пушча, Каз’янскі. Мяцзовыя заказнікі. Помнікі прыроды. Знаходжанне на карце прыродаахоўных тэрыторый.

План урока:

1. Фарміраванне паняццяў кампаненты прыроды, навакольнае асяроддзе.
2. Уздзеянне чалавека на кампаненты прыроды.
3. Ахова кампанентаў нежывой прыроды.
4. Ахова кампанентаў жывой прыроды. Чырвоная кніга.
6. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Настаўнік гаворыць пра тое, што матэрыял пра багачці

Беларусі ужо пройдзены. Вада, паветра, глебы, горныя пароды, жывёлы і расліны — усё гэта кампаненты прыроды. Чалавек з'яўляецца сілай, што пераўтварае прыроду, чалавецтва — таксама кампанент прыроды, бо чалавек — частка прыроды; ён выйшаў з яе. Усё, што вакол нас: жывая і нежывая прырода, людзі, будынкі, дарогі, машыны, шахты, гарады і вёскі — гэта навакольнае асяроддзе.

Чалавеку для яго жыцця і дзейнасці неабходны жыллё, харчаванне, адзенне, машыны, сыравіна. Усё гэта ён бярэ з прыроды.

Падчас сваёй гаспадарчай дзейнасці чалавек уздзеінічае на ўсе кампаненты прыроды, часта пры гэтым наносіць прыродзе цяжкія раны. Але і чалавек, у сваю чаргу, залежыць ад прыроды. Нягледзячы на касмічныя палёты, людзі пакуль што не могуць пакінуць Зямлю і засяляць іншыя планеты. Арганізму чалавека патрэбна Зямля, чалавек можа ўжываць толькі зямную ваду, зямную ежу, зямное паветра. Не пражыве чалавек і без сонечнага святла і цяпла. Людзі слабыя перад стыхіяй: землятрусамі, разбуральнымі хвалямі — цунамі, вулканічнай дзейнасцю.

Чалавецтва выйшла з прыроды. Прырода — маці чалавека. Зямля — наш агульны дом, які неабходна берагчы ад разбурэння, ахоўваць, трымаць у чысціні.

Чалавек усе матэрыялы, сыравіну бярэ з прыроды, а аддае назад смецце, шкодныя рэчывы: такія з іх, як вуглякіслы газ, называюць газападобнымі, а такія, як пыл, пілавінне, рэшткі пластмасавых, шкляных, металічных вырабаў — цвёрдымі, брудныя воды, адыходы нафты — вадкімі забруджваючымі рэчывамі.

Вялікую бяду нам прынесла аварыя на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі (ЧАЭС). На тэрыторыі нашай краіны выпала большая частка радыёактыўных рэчываў, якімі былі забруджаны лясы, рэкі, горныя пароды, воды, паветра. Трапілі гэтыя рэчывы і ў арганізм раслін, жывёл, чалавека. Радыяцыйная забруджана 23 працэнты тэрыторыі нашай краіны. Аварыя на ЧАЭС стала прычынай смерці і жудасных захворванняў тысяч суграмадзян нашай рэспублікі, шматлікіх змяненняў у арганізмах раслін і жывёл. У 1993 годзе Рэспубліка Беларусь абвешчана краінай экалагічнага бедства. Каб

ліквідаваць чарнобыльскае забруджанне, спатрэбяцца дзесяткі гадоў. Радыяцыя будзе даваць сябе адчуць сотні гадоў.

2. Высвятляецца, чаму неабходна берагчы паветра, глебу, карысныя выкапні, воды. Праводзіцца гутарка на падставе атрыманых дзесцімі ведаў аб асобных кампанентах прыроды Беларусі. Вучні пад кіраўніцтвам настаўніка робяць наступныя высновы:

а) без карысных выкапняў чалавек не можа абысціся. Большасць з іх не ўзнаўляецца. Здабыча іх штогод павялічваецца, а запасы — змяншаюцца;

б) без чыстага паветра немагчыма жыццё жывых арганізмаў. Чалавек без паветра, напрыклад, пад вадой, можа пратрымацца не больш за дзве хвіліны. Неабходна ахоўваць паветра ад забруджвання заводамі і фабрыкамі, транспартам, сельскагаспадарчымі прадпрыемствамі. Неабходна павялічваць, а не змяншаць плошчы лясоў, паркаў. Нельга ламаць дрэвы і дазваляць гэта іншым;

в) без вады чалавек можа пражыць усяго некалькі дзён. Вада патрэбна і раслінам, і жывёлам. Там, дзе няма вады, гаспадарыць пустыня. Для піцця і прыгатавання ежы чалавеку патрэбна толькі 2 літры вады ў суткі. Але, калі ўлічыць патрэбы прадпрыемстваў і той факт, што вада неабходна для бытавых мэт, то атрымаецца, што ў сярэднім на аднаго чалавека ў суткі ў рэспубліцы выкарыстоўваецца каля 200 літраў. Воды рэк, азёр — гэта месцы развядзення рыбы, птушкі, водных звяроў. Гэта і электрычная энергія, і месца адпачынку. Рэкі — гэта і старажытнейшыя шляхі. Таму зразумела, што трэба эканомна адносіцца да водных багаццяў, ахоўваць ваду ад забруджвання;

г) вялікае значэнне глеб для жыцця на Зямлі. На голай скале не вырасце ўраджай. Таму трэба па-гаспадарску адносіцца і да гэтага багацця, падтрымліваць урадлівасць, апрацоўваць глебу, ахоўваць яе ад разбураўня і забруджвання.

4. Настаўнік прапаноўвае прачытаць у падручніку, а потым і расказаць аб неабходнасці аховы жывой прыроды, прыродаахоўных мерапрыемствах.

Пасля гэтага фарміруецца паняцце “прыродаахоўныя тэрыторыі”. Настаўнік расказвае, што на Беларусі існуюць спецыяльныя тэрыторыі, дзе вельмі сур’ёзна ахоўваецца

прырода. Гэта і ёсць прыродаахоўныя тэрыторыі. Да іх адносяцца нацыянальныя паркі, запаведнікі, заказнікі, помнікі прыроды. Прыродаахоўныя тэрыторыі бываюць агульнанацыянальнымі (рэспубліканскімі) і мясцовымі (ствараюцца на месцах).

На Беларусі існуюць два нацыянальныя паркі: “Белавежская пушча” і “Браслаўскія азёры”. Пры тлумачэнні гэтага матэрыялу можна выкарыстоўваць матэрыялы дыяфільма “Белавежская пушча”. Заповеднікі: Бярэзінскі — старэйшы ў Беларусі (з 1925 г.), Прыпяцкі, Палескі радыяцыйны. У нацыянальных парках не толькі займаюцца аховай прыроды, але і запрашаюць турыстаў, каб захапіліся прыгажосцю краявідаў, каб у іх з’явілася замілаванне прыродай, выхоўваліся беражлівыя адносіны да навакольнага свету.

Акрамя гэтага, існуюць невялікія па тэрыторыі заказнікі (больш за 80), у якіх ахоўваюцца асобныя кампаненты, краявіды, а то і расліны (напрыклад, журавіны), або жывёлы (заказнік “Лебядзіны”). Найбольш буйнымі і знакамітымі з’яўляюцца заказнікі “Налібоцкая пушча” і “Каз’янскі” (Віцебская вобласць).

У нашай краіне больш за паўтары сотні помнікаў прыроды. Да гэтага віду ахоўваемых тэрыторый адносяцца знакамітыя старажытныя паркі, унікальныя і каштоўныя лясы, рэдкія і шматвекавыя дрэвы, буйныя валуны.

У Беларусі прыняты законы, што накіраваны на ахову прыроды ў цэлым і прыродных кампанентаў паасобку. Такія законы называюцца прыродаахоўнымі.

Асаблівая ўвага надаецца ахове раслін і жывёл, якія рэдка сустракаюцца на нашай тэрыторыі або знаходзяцца пад пагрозай знішчэння. Яны занесены ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь, якая ўпершыню пабачыла свет у 1981 годзе. Гэта кніга — сігнал бедства. На яе старонках можна знайсці ўсе звесткі аб узятых пад ахову раслінах і жывёлах, а таксама парады па зберажэнню іх ад вынішчэння. Пасля гэтага дэманструюцца “Чырвоная кніга Рэспублікі Беларусь”, дапаможнікі “Жывёлы. Па старонках Чырвонай кнігі”, “Расліны. Па старонках Чырвонай кнігі”.

Настаўнік расказвае пра тое, што калі ў 1981 годзе ў Чырвоную кнігу былі занесены 80 відаў жывёл і 85 — раслін, то

ў Чырвонай кнізе 1993 года іх колькасць павялічылася амаль удвая — 182 віды жывёл і 180 — раслін.

Калі ёсць час, вучні могуць зачытаць з дапаможнікаў звесткі аб якім-небудзь відзе рэдкай расліны або жывёлы.

5. Абагульненне па пытаннях: “Чаму неабходна ахоўваць прыроду? Што найбольш забруджвае паветра? глебы? Як захаваць кампаненты прыроды ад забруджвання? Як ахоўваецца ў нашай краіне жывая прырода? Што такое Чырвоная кніга? Што такое навакольнае асяроддзе?” і г. д.

Практычная работа. На контурных картах наносацца і падпісваюцца:

а) нацыянальныя паркі: “Белавежская пушча”, “Браслаўскія азёры”;

б) запаведнікі Бярэзінскі, Прыпяцкі;

в) заказнікі свайго краю (найбольш буйныя);

г) помнікі прыроды свайго краю (найбольш буйныя).

6. Дамашняе заданне. Прачытаць аб ахове прыроды ў падручніку. Адказаць на пытанні. Даведацца, якія помнікі прыроды знаходзяцца на тэрыторыі роднага горада або яго наваколляў. Даведацца, якія расліны і жывёлы гэтай мясцовасці занесены ў Чырвоную кнігу. Зрабіць табліцу (гл. табл. 6).

Табліца 6.

Расліны і жывёлы нашага краю, што занесены ў Чырвоную кнігу.

Расліны	Жывёлы

УРОК 12.

Тэма: “Насельніцтва Беларусі”.

Мэта: сфарміраваць паняцці і ўяўленні аб насельніцтве рэспублікі, нацыянальным складзе, гарадскім і сельскім насельніцтве, гарадскіх і сельскіх населеных пунктах, малых гарадах; аб размяшчэнні насельніцтва, шчыльнасці; пазнаё-

міць з асноўнымі тыпамі населеных пунктаў, з адміністрацыйным падзелам: вобласці, раёны; Мінск — сталіца Радзімы; знаёмства з адміністрацыйна-тэрытарыяльнай картай Беларусі, абласцей; далейшае развіццё прасторавых уяўленняў: развіццё картаграфічнай пісьменнасці.

Сродкі навучання: адміністрацыйна-тэрытарыяльныя карты Беларусі, абласцей, планы гарадоў, ілюстрацыі з відамі абласных гарадоў, Мінска, свайго населенага пункта.

Апорныя веды і ўменні: насельніцтва, колькасць насельніцтва, склад насельніцтва, гарадское і сельскае насельніцтва; найбольш і найменш заселеныя часткі Беларусі, адміністрацыйна-тэрытарыяльная карта рэспублікі, вобласці, сталіца; Мінск — сталіца; абласныя цэнтры: Брэст, Віцебск, Гомель, Гродна, Мінск, Магілёў; вобласці: Брэсцкая, Віцебская, Гомельская, Гродзенская, Мінская, Магілёўская; раённыя цэнтры; сельскі савет; адміністрацыя.

План урока:

1. Насельніцтва Беларусі. Колькасць і склад насельніцтва.
2. Размяшчэнне насельніцтва па тэрыторыі рэспублікі. Тыпы населеных пунктаў.
3. Мінск — сталіца нашай Радзімы.
4. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел.
5. Практычная работа.
6. Абагульненне матэрыялу.
7. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Настаўнік пачынае ўрок з расказу, што на Зямлі сярод жывой і нежывой прыроды жыве і чалавек.

Людзі, што жывуць ў пэўнай вёсцы, горадзе — гэта насельніцтва вёскі, горада. Людзі, што ўвесь час жывуць у пэўнай краіне — насельніцтва краіны. Такім чынам, насельніцтва — гэта жыхары пэўнай краіны, населенага пункта.

Усе багацці нашай Радзімы ствараюцца яе працавітымі і таленавітымі людзьмі — насельніцтвам Беларусі. У нашай краіне жыве больш за 10 мільёнаў чалавек. Гэта менш, чым у суседніх Расіі (у 15 разоў), Украіне (5), Польшчы (4), але больш, чым (у 1,5 раза) насельніцтва Літвы і Латвіі разам узятых.

Колькасць насельніцтва ўвесь час змяняецца. На колькасць насельніцтва краін уплываюць войны, эпідэміі, стыхійныя бедствы, цяжкасці ў вядзенні гаспадаркі. Напярэдадні жажлівай Вялікай Айчыннай вайны ў нашай краіне жыло амаль 9 мільёнаў чалавек. Вайна знішчыла прыкладна кожнага чацвёртага жыхара Беларусі, а гэта — больш за 2 мільёны жыхароў.

Па перапісу 1989 года насельніцтва Беларусі дасягнула 10 мільёнаў 200 тысяч чалавек. Але цяжкасці ў вядзенні гаспадаркі краіны, праблемы, звязаныя з чарнобыльскай аварыяй, далёка не дасканалая сістэма аховы здароўя прывялі да пэўнага скарачэння насельніцтва. Ёсць прагноз, што да 1999 года насельніцтва Беларусі будзе менш за 10 мільёнаў.

Жыхары Беларусі складаюць супольнасць — беларускую нацыю. Беларуская нацыя роўная сярод сусветнай супольнасці: рускай, польскай, амерыканскай, французскай, нямецкай.

80% насельніцтва нашай краіны — беларусы. Прапаноўваецца зачытаць з падручніка ўрывак з апісаннем тыповых рыс, уласцівых беларусам, якое даў знакаміты беларускі пісьменнік Уладзімір Караткевіч.

Акрамя беларусаў, на тэрыторыі дзяржавы жывуць і працуюць рускія, палякі, украінцы, яўрэі, татары і яшчэ прадстаўнікі больш за 100 народаў. Усе яны разам з беларусамі і ўтвараюць беларускую нацыю. Наша нацыя працавітая і міралюбівая.

На Беларусі дзве дзяржаўныя мовы — беларуская і руская.

Беларусы жывуць і ў іншых краінах свету. Каля 3 мільёнаў беларусаў і іх нашчадкаў жывуць у ЗША, Канадзе, Аўстраліі, Польшчы, Аргенціне, краінах СНД. Шматлікія выхадцы з беларускіх земляў — знакамітыя людзі: некаторыя з іх, напрыклад, ствараюць дыснеўскія мультыплікацыйныя стужкі, іншыя, як Б. Кіт, ствараюць касмічныя караблі ў ЗША.

Насельнікі Беларусі адрозніваюцца веравызначэннем. Жывуць у нас і праваслаўныя, і каталікі, і мусульмане, і пратэстанты, і іудзеі.

2. Далей настаўнік вядзе размову аб размяшчэнні насельніцтва Беларусі. Першыя насельнікі займалі найбольш пры-

гожыя і прыдатныя для вядзення гаспадаркі мясціны: сяліліся па рэках, азёрах. Але колькасць насельніцтва расло. Пад гарады і вёскі, палі асушваліся балоты, высыкаліся лясы.

На тэрыторыі Беларусі неаднолькавыя прыродныя ўмовы, і таму адны мясціны заселены шчыльнай, а іншыя — менш густа. Раствумацце, як прыродныя ўмовы ўплываюць на размяшчэнне гарадоў і вёсак? Самая вялікая колькасць людзей жыве ў цэнтральнай частцы, меншая — на поўначы і ўсходзе рэспублікі.

Сярэдняя шчыльнасць насельніцтва Беларусі складае 50 чалавек на 1 кв. км.

На Беларусі шмат розных населеных пунктаў: гарадоў, пасёлкаў, вёсак. Населеныя пункты падзяляюцца на гарадскія і сельскія. Да гарадскіх паселішчаў адносяцца гарады, гарадскія пасёлкі (пасёлкі гарадскога тыпу), рабочыя пасёлкі, санаторны пасёлак Нарач. У гарадскіх населеных пунктах людзі, у асноўным, занятыя працай на прамысловых прадпрыемствах — фабрыках і заводах, на транспарце, у будаўніцтве. Большая частка насельніцтва Беларусі жыве зараз у гарадах. Да сельскіх паселішчаў адносяцца вёскі, пасёлкі, хутары. Як вы думаеце, чаму вёскі і пасёлкі называюцца сельскімі паселішчамі? Чым там займаюцца працоўныя? (Працуюць у сельскай гаспадарцы).

Гарадскія населеныя пункты значна большыя за сельскія і па колькасці насельніцтва і па плошчы, якую займаюць. У Беларусі 100 вялікіх і малых гарадоў. Самы стары горад Беларусі — Полацк (862 г.), які атрымаў сваю назву ад ракі Палаты — правага прытока Заходняй Дзвіны. Знайдзіце і пакажыце на карце Полацк. Ёсць у нас і маладыя гарады, што ўзніклі за апошнія 40 гадоў. Знайдзіце і прачытайце ў падручніках матэрыял пра маладыя гарады Беларусі. Назавіце і пакажыце іх на карце.

3. Самым вялікім і прыгожым горадам Беларусі з'яўляецца Мінск. Мінск — горад-герой. Мінск — галоўны горд краіны. Галоўныя гарады краін называюцца прыгожым словам — сталіца. Мінск — сталіца нашай краіны — Рэспублікі Беларусь.

Дзеці чытаюць матэрыял аб насельніцтве і гісторыі Мінска. Затым настаўнік паказвае ілюстрацыі з выявамі праспекта

Ф. Скарыны, плошчаў Незалежнасці, Я. Коласа, будынкi чыгуначнага вакзала, Палаца спорту i iнш., а дзецi знаходзяць у тэксце падручнiка апiсаннi гэтых аб'ектаў.

4. Усе гарады i нават вялiкiя вёскi падзяляюцца на часткi: вулицы i кварталы. (Школа падзяляецца на класы.) На часткi падзяляецца i тэрыторыя краiны. Гэтымі часткамі — вялiкiмі па плошчы — з'яўляюцца вобласцi. На Беларусi шэсць абласцей: Брэсцкая, Віцебская, Гомельская, Гродзенская, Мiнская, Магілёўская. Вобласцi называюцца па назвах галоўных гарадоў — Брэста, Віцебска, Гомеля, Гродна, Мiнска, Магілёва. Вобласцi дзеляцца на раёны. Галоўныя гарады абласцей называюцца абласнымі цэнтрамі, раёнаў — раённымі цэнтрамі.

Вы ведаеце, што на чале школы стаіць дырэктар. Кіраваць школьнымі справамі дапамагаюць завуч, намеснiкi дырэктара па выхаваўчай i гаспадарчай рабоце. Усе разам яны ўтвараюць адміністрацыю школы. Адміністрацыя ёсць i ў кожнай вобласцi, раёне.

Спецыяльныя карты, на якіх паказваюцца межы абласцей, раёнаў (тэрытарыяльных адзнак), а ў некаторых выпадках i сельскіх саветаў, з іх цэнтрамі (галоўнымі населенымі пунктамі) — называюцца адміністрацыйна-тэрытарыяльнымі (ад вядомых ужо вам слоў “тэрыторыя” i “адміністрацыя”).

5. Практычная работа.

1) На контурных картах падпішыце цэнтры абласцей: Брэст, Віцебск, Гомель, Гродна, Мiнск, Магілёў. Мiнск — сталiца Беларусi i цэнтр Мiнскай вобласцi. Падкрэсліце Мiнск дзвюма рысамі.

2) Падпішыце назвы старых (Полацк) i маладых (Салiгорск, Светлагорск, Жодзiна, Наваполацк) гарадоў.

3) Акрэсліце чырвоным колерам межы абласцей.

4) Пазначце на карце свой населены пункт, раённы цэнтр.

6. Дамашняе заданне. Прачытаць артыкулы падручнiка “Гарады i вёскi”, “Мiнск”, “Адміністрацыйны падзел”. Складзіце вусны расказ пра свой населены пункт.

План:

1. У якой вобласцi, раёне, на якой рацэ знаходзіцца.

2. Колькасць i склад насельнiцтва.

3. Прамысловыя прадпрыемствы.

4. Сельскагаспадарчыя прадпрыемствы.
5. Транспарт.
6. Установы па абслугоўванню насельніцтва.
7. Паркі, плошчы, вуліцы.
8. Помнікі прыроды, архітэктуры і гісторыі.
9. Як добраўпарадкаваецца горад (вёска).
10. Аб якой будучыні свайго населенага пункта вы марыце?

УРОК 13.

Тэма: Гаспадарка нашай краіны.

Мэта: даць уяўленне аб найбольш распаўсюджаных прафесіях у сельскай мясцовасці і гарадах, аб прамысловасці і сельскагаспадарчай прадукцыі, аб транспарце; культурных, навуковых, медыцынскіх і іншых установах; пазнаёміць з беларускай прадукцыяй, якая добра вядомая па-за межамі нашай краіны; выхоўваць павагу да людзей працы і гонар за сваю дзяржаву.

Сродкі навучання: фізічная і эканамічная карты Беларусі; ілюстрацыі прадпрыемстваў; узоры прадукцыі.

Асноўныя ўменні і веды: прафесіі людзей у гарадах і вёсках Беларусі; прамысловасць, сельская гаспадарка, транспарт, установы па абслугоўванню насельніцтва; галоўныя віды прадукцыі прамысловасці і сельскай гаспадаркі.

План урока:

1. Гутарка настаўніка з вучнямі па матэрыялу папярэдняй тэмы.
2. Заняткі людзей у гарадах, прадукцыя заводаў і фабрык.
3. Заняткі людзей у вёсках.
4. Транспарт. Яго віды.
5. Установы па абслугоўванню насельніцтва.
6. Чым гандлюе Беларусь з краінамі свету?
7. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Праводзіцца гутарка настаўніка з навучэнцамі па пытаннях: "Што такое насельніцтва? Якая колькасць насельніцтва Беларусі? Якая шчыльнасць? Які нацыянальны склад насель-

ніцтва Беларусі? Што вы можаце сказаць пра беларусаў замежжа? Ад чаго залежыць колькасць насельніцтва? Як змянялася колькасць насельніцтва нашай краіны? Чаму насельніцтва размеркавана нераўнамерна па тэрыторыі Беларусі? Хто такія беларусы? Што такое гарадскія населеныя пункты? сельскія? Дзе больш насельніцтва: у гарадах ці вёсках? Назавіце і пакажыце на карце: а) старажытныя гарады; б) маладыя гарады; в) абласныя цэнтры; г) межы абласцей; д) Мінск; е) свой населены пункт; ж) свой раённы цэнтр. Што такое сталіца краіны? Раскажыце пра г. Мінск, свой населены пункт. Ці выгаднае размяшчэнне Мінска на тэрыторыі Беларусі? Чаму?"

2. Настаўнік называе тэму ўрока. Спачатку ён вядзе размову аб тым, што ў нашай краіне існуюць сотні рабочых спецыяльнасцяў, прафесій. Урач, настаўнік, паштальён, чыгуначнік — гэта прафесіі. Людзі працуюць у вёсках і гарадах. Прамысловасць, сельская гаспадарка — гэта ўсё гаспадарка нашай краіны.

Пасля гэтага настаўнік прапануе вучням прачытаць матэрыял з падручніка — "Заняткі людзей у горадзе". Пасля прачытання артыкул абмяркоўваецца. Затым дзеці расказваюць пра прафесіі сваіх бацькоў, якія занятыя ў прамысловасці гарадоў, пра тую прадукцыю, што вырабляецца. Каб усім было цікава, не было аднолькавых расказаў, настаўнік сам назначае выступаючых (дзеці рыхтуюцца загадзя).

3. Па такому ж прыкладна плану разбіраецца і матэрыял "Заняткі людзей у сельскай мясцовасці". Калі ўрок ідзе ў гарадской школе, то можна даць заданне падрыхтаваць выступленні вучняў аб прафесіях людзей у сельскай гаспадарцы і зрабіць выставу сельскагаспадарчай прадукцыі. (Увогуле ўрок можна прымеркаваць да пазакласнага мерапрыемства "Дары восені".) На выставе пачэснае месца будзе адведзена бульбе, жыту, моркве, агуркам, лёну, буракам і г. д. Дзеці раскажуць пра кожны від садавіны і агародніны.

4. Настаўнік расказвае, што ніводная сучасная краіна не можа сёння абысціся без транспартных сродкаў. Раней людзі плавалі на лодках, ездзілі на конях. Зараз ужо радка дзе можна ўбачыць на дарогах гужавы (конны) транспарт. Зараз транспарт краіны падзяляецца на наступныя віды:

а) чыгуначны. Гэта цеплавозы, электрацягнікі, дизельцягнікі, пасажырскія і грузавыя вагоны. Гэта танны від транспарту. Уявіце сабе, што адзін, напрыклад, цеплавоз (кіруюць ім некалькі машыністаў) менш чым за суткі, перавязе з Брэста ў Віцебск 500 пасажыраў (гэта 14 аўтобусаў “Ікарус”), або 4 000 тон грузаў (гэта больш за 100 аўтамабіляў “Супер-МАЗ” з вялікімі прычэпамі). Чыгуначны транспарт выкарыстоўваецца для перавозкі масавых грузаў на значнай адлегласці, напрыклад, пры перавозках паміж краінамі;

б) трубаправодны. Газ, нафта, некаторыя з нафтапрадуктаў лепш транспартаваць па трубах (НП “Дружба”);

в) аўтамабільны. Гэта грузавыя, легкавыя аўтамабілі і аўтобусы. Аўтамабілямі перавозіцца больш за ўсё грузаў і пасажыраў;

г) авіяцыйны. Калі трэба хутка трапіць у які-небудзь куток планеты, даставіць важны груз — пошту, каштоўныя лекі і г. д. — карыстаюцца самалётамі “Белавія”, “Белтранс” і іншых айчынных і замежных авіякампаній;

д) рачны. Гэта старажытнейшы від транспарту. Па рэках перавозяцца карысныя выкапні, будаўнічыя матэрыялы, сплаўляюць лес;

е) ці мае Беларусь выхад да мораў? Так, Беларусь сухаземная краіна, але яна будзе свой гандлёвы флот. Ён будзе размяшчацца ў прыбалтыйскіх партах.

5. Настаўнік далей расказвае аб тым, што, акрамя прамысловасці, сельскай гаспадаркі і транспарту, у гарадах і вёсках маюцца ўстановы па абслугоўванню насельніцтва. Да такіх устаноў (і прадпрыемстваў) адносяцца вузлы сувязі, аддзяленні банкаў, лазні, камбінаты бытавога абслугоўвання, аптэкі, шпіталі, паліклінікі, фельшарска-акушэрскія пункты, школы, дзіцячыя садкі, дамы школьнікаў, дамы культуры, бібліятэкі, музеі, тэатры, кінатэатры, гандлёвыя кропкі, рэстараны, кавярні, сталовыя, басейны, спортзалы і г. д.

6. Беларусь — не вельмі вялікая краіна, але яна вядома ў свеце сваімі таварамі прамысловасці і сельскай гаспадаркі. Прамысловыя прадпрыемствы рэспублікі прадаюць за мяжу магутныя БелАЗы, МАЗы, Трактары “Беларусь”, якія можна пабачыць і ў Паўночнай Еўропе, ЗША, на палях Азіі, Лацінскай Амерыкі, Афрыкі, фермерскіх гаспадарках Аўстраліі.

У краіны Захаду і Усходу наша рэспубліка пастаўляе мінеральныя ўгнаенні, хімічныя і льяныя валокны, халадзільнікі, швейныя машыны. Вялікім попытам у краінах СНД карыстаецца беларускі абутак, швейныя вырабы. Беларусь гандлюе мясам жывёлы і птушкі, малаком, бульбай.

7. Абагульненне. Дамашняе заданне: прачытаць артыкул падручніка "Гаспадарка краіны — тварэнне працы чалавека", адказаць на пытанні падручніка. Больш моцным вучням прапануецца заданне: "Падумайце, чаму кажучь, што гаспадарка можа быць "здаровай" або "хворай"? На што можа "хварэць" гаспадарка? Які зараз дыягназ у гаспадаркі нашай краіны? ("Хвораая"? "Здароваая"?). Хай вам у гэтым пытанні дапамогуць разабрацца дарослыя". Запоўніце табліцу (гл. табл. 7).

Табліца 7.

Прадукцыя народнай гаспадаркі Беларусі

завадская	фабрычная	промыслы	сельскагаспадарчая

УРОК 14.

Тэма: Насельніцтва і гаспадарка роднага краю.

Мэта: падрабязней разгледзець матэрыял, пашырыць і паглыбіць веды вучняў аб насельніцтве і гаспадарчай дзейнасці роднага краю (вобласці, раёна); паказаць месца роднага краю ў гаспадарцы краіны; фарміраванне паняцця, што родны край — неад'емная частка Беларусі; край і Радзіма; знаёмства з адміністрацыйна-тэрытарыяльнай картай сваёй вобласці; пашырэнне прасторавых уяўленняў; выхаванне патрыятычных пачуццяў, пачуцця адказнасці за свой край; прывіваць цікавасць да вывучэння роднага краю.

Сродкі навучання: выстава кніг аб насельніцтве, гаспадарцы роднага краю, аб выдатных людзях, падзеях гаспадарчага

жыцця; адміністрацыйна-тэрытарыяльная карта вобласці; ліст геаграфічнай карты з тэрыторыяй раёна, планы гарадоў роднага краю, фотаздымкі, міні-выставы паштовых марак, паштовак, запалкавых этыкетак, значкоў і г. д., што адпавядаюць тэматыцы ўрока, выстава прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі роднага краю.

Апорныя веды і ўменні: наш край — неад'емная частка нашай Радзімы; адметнасць краю; паняцці край і Радзіма; наш край на карце Радзімы.

План урока:

1. Праверка дамашняга матэрыялу.
2. Наш край — неад'емная частка Беларусі.
3. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная карта нашага краю.
4. Адметныя асаблівасці роднага краю.
5. Што дае наш край Радзіме.
6. Абагульненне.
7. Дамашняе заданне.

Ход урока

1. Размова па матэрыялу “Гаспадарка нашай краіны” па пытаннях: “Якія буйныя прамысловыя прадпрыемствы Беларусі вы ведаеце? Якую прадукцыю яны выпускаюць? Што дае краіне сельская гаспадарка? Што такое транспарт? Якія вы ведаеце віды транспарту? Што такое народная гаспадарка?” і г. д.

2. Сёння мы пагаворым пра свой край, у якім мы нарадзіліся і жывём. Наш край называецца Падняпроўе (Наддзвінне, Лепельшчына, Міншчына і г. д.). Чаму так называецца наш край? Фарміруецца паняцце, што родны край — неад'емная частка Беларусі. Беларусь для нас Радзіма, а раён (вобласць) — родны край. Калі быць дакладным, то атрымаецца:

- а) для вёскі:
- тэрыторыя сельскага савета — Айчына, край;
 - раёна — край;
 - вобласці — край;
 - Беларусі — Радзіма;
- б) для райцэнтра:
- тэрыторыя райцэнтра і наваколляў — Айчына, край;

- раёна — край;
- вобласці — край;
- Беларусі — Радзіма;
- в) Для абласнога цэнтра:
 - абласны цэнтр — Айчына, край;
 - наваколле і вобласць — край;
 - Беларусь — Радзіма.

3. Знаёмства з адміністрацыйна-тэрытарыяльнай картай вобласці, планам горада, тапаграфічнай картай раёна. Вызначаецца, якія існуюць прыродныя перадумовы для размяшчэння насельніцтва, гаспадарчай дзейнасці. Вучні вызначаюць раўніны (нізіны, узвышшы), рэкі, азёры роднага краю. Абавязкова даецца геаграфічнае становішча роднага краю (перад пытаннем аб прыродных умовах).

4. Асвятленне пытанняў аб адметных асаблівасцях свайго краю праходзіць у адпаведнасці з планам:

- а) геаграфічнае становішча роднага краю;
- б) прыродныя асаблівасці. Прыродныя перадумовы для размяшчэння насельніцтва, вядзення гаспадаркі;
- в) асаблівасці насельніцтва;
- г) асаблівасці культуры краю (быт, дыялекты, фальклор і г. д.);
- д) асаблівасці гаспадаркі;
- е) народныя промыслы;
- ж) выдатныя людзі краю;
- з) апісанне краю ў мастацкай літаратуры;
- і г. д.

5. Размова настаўніка з дзецьмі на прадмет высвятлення аспектаў праблемы “Што дае наш край рэспубліцы?”

План:

1. Што дае наш населены пункт краіне?
2. Што дае наш раён краіне?
3. Што дае наша вобласць краіне?
6. Абагульненне матэрыяла. Робіцца выснова, што наш родны край — неад’емная частка Радзімы — Рэспублікі Беларусь.
7. Дамашняе заданне. Падрыхтавацца да абагульняючага ўрока. Паўтарыць матэрыял, што тычыцца прыроды, насельніцтва і гаспадаркі Беларусі.

УРОК 15.

Тэма: Чалавек — грамадства — прырода (урок абагульняючага паўтарэння).

Мэта: сфарміраваць паняцце аб адзінстве і непарыўнасці сістэмы “Чалавек — грамадства — прырода”; аб непарыўнай узаемасувязі паміж кампанентамі прыроды; абагульніць і сістэматызаваць веды вучняў аб прыродзе і гаспадарчай дзейнасці на Беларусі; аб уплыве гаспадарчай дзейнасці чалавека на прыроду; развіваць уменні і навыкі параўноўваць, аналізаваць, рабіць высновы; развіццё назіральнасці, патрыятычных пачуццяў, замацаванне ўменняў, навыкаў працы з тэкстам падручніка, дзённікам назіранняў, рабочым сшыткам, картаграфічнымі творамі, табліцамі, карцінамі, хрэстаматыйным матэрыялам; прывіваць цікавасць да вывучэння сваёй Радзімы, краю, свету.

Сродкі навучання: фізічная карта паўшар’яў, фізічная карта Беларусі, карты абласцей, выставы літаратуры, прадукцыі прадпрыемстваў, карціны, табліцы, дыяфільмы.

План урока будзе залежаць ад тыпу ўрока. У нашым выпадку прапануецца ўрок абагульнення ў выглядзе гульні КВЗ.

Журы: вучні старэйшых класаў, настаўнікі географіі, гісторыі, арганізатар пазакласнай работы школы.

Каманды — дзве па 8 чалавек. Астатнія вучні класа — балельшчыкі, але не пасіўныя, а актыўныя. Балельшчыкі таксама прымаюць удзел і “зарабляюць” сабе балы. Тая каманда, што перамагае, атрымлівае выдатныя адзнакі; тыя, хто праіграў — у большасці, добрыя. Лепшыя члены праіграўшай каманды, па прапанове журы, могуць таксама атрымаць выдатныя адзнакі. Лепшы варыянт для правядзення КВЗ — спалучэнне ўрока з пазакласным мерапрыемствам (часцей за ўсё патрабуецца на гульню дзве акадэмічныя гадзіны).

Можна на такім КВЗ шырока выкарыстоўваць рэбусы, красворды, элементы віктарыны, гульні “Угадай мелодыю”, “Поле цудаў” і г. д.

І конкурс — конкурс прывітанняў. Каманды вітаюць журы, сапернікаў, абараняюць назву сваёй каманды, эмблемы, дэвізы. Адзнака максімальная — 2 балы.

II конкурс — конкурс эрудытаў. Выстаўляецца па аднаму ўдзельніку ад каманды. Прапануецца за 5 — 7 хвілін запоўніць пустыя клеткі ў красвордзе “Багаці роднай зямлі”. Красворды размешчаны ў розных кутах класа. За кожны правільны адказ — 0,5 бала. Улічваецца хуткасць. Балельшчыкі каманды маюць права на падказку сваім сябрам па дазволу журы (калі член каманды сутыкнуўся з вялікімі цяжкасцямі — падказка “каштуе” 0,5 бала, але здымаюцца гэтыя балы з той каманды, якой падказалі). Заўвага: красворд павінен быць поўнасьцю разгаданы.

III конкурс — конкурс картографіаў. Гэты конкурс ідзе паралельна з другім. А) Каманды выстаўляюць па аднаму іграку. Кожнаму з іх прапануецца, напрыклад, запоўніць карткі (на ватманскім лісце, вялікімі літарамі) “План. Карта. Глобус” (Час — 5 хвілін). Узор карткі:

ПЛАН	КАРТА	ГЛОБУС
	I. Агульнае:	
	II. Адрозненні:	

Б) Каманды выстаўляюць па аднаму іграку. Ім даюцца заданні пазнаць рэкі — Дняпро, Заходняя Дзвіна, Сож, раку свайго краю, азёры — Нарач, Доўгае і інш. па абрысах. За кожны правільны адказ — 1 бал.

Падагульненне вынікаў I, II, III конкурсаў.

IV конкурс — размінка “Чамучак”. Кожная каманда задае сапернікам па 3 пытанні, што пачынаюцца са слова “Чаму?”. Могучь, напрыклад, задавацца пытанні накшталт “Чаму найбольш шчыльна заселена цэнтральная частка Беларусі?” За кожны правільны і поўны адказ выстаўляецца 1 бал.

V конкурс — музычны. Кожнай з каманд прапануецца некалькі мелодый песень. Дзеці павінны назваць, аб якіх жывёлах, гарадах, мясцінах і г. д. спяваецца пад гэтую мелодыю.

Мала таго, трэба даць яшчэ і апісанне аб'ектаў, што хаваюцца за мелодыямі. Напрыклад, дзеці адказваюць, што за адной з мелодый стаяць словы "Белый аист летит над Полесьем...", расказваюць пра белых буслоў, аб іх паводзінах, ахове, даюць характарыстыку Беларускаму Палессю (геаграфічнае становішча, прыродныя ўмовы, асобна пра нетры, іх распрацоўку, насельніцтва (асабліва сці) і гаспадарку гэтага краю). Па 2 балы за кожны правільны, поўны і арыгінальны адказ.

Падагульненне вынікаў IV і V конкурсаў.

VI конкурс — конкурс капітанаў. Задаецца па аднаму дастаткова складанаму пытанню, якое патрабуе абгрунтаванага адказу, напрыклад: "Вам неабходна знайсці пляцоўку пад будаўніцтва ГЭС. На якой рацэ вы б яе размясцілі?" **Максімальная адзнака — 3 балы.**

VII конкурс — конкурс юных экалагаў. Складаецца з этапаў:

1. **Выстаўляюцца на суд балельшчыкаў і журы экалагічных плакаты і малюнкi членаў каманд (1 бал).**

2. **Кожнай камандзе даюцца па тры карткі з назвамі кампанентаў прыроды (карткі "Воды", "Паветра", "Глебы", "Горныя пароды. Карысныя выкапні", "Жывёлы", "Расліны"). Неабходна расказаць аб кампанентах, іх выкарыстанні, значэнні для прыроды і чалавека, абгрунтаваць неабходнасць іх аховы і беражлівых адносін да іх; прывесці прыклады мер па ахове. Ахова прыроды ў Беларусі. **Максімальная — 6 балаў.****

VIII конкурс — конкурс юных краязнаўцаў. (Дамашняе заданне). **Конкурс на лепшы інсцэніраваны расказ (з выкарыстаннем кніг, карцін аб родным краі, дзіцячых малюнкаў, урыўкаў з твораў, музыкальных і мастацкіх; выказванні знакамітых людзей краю, і да т. п.) аб родным краі (раён, вобласць) або населеным пункце, яго (іх) прыродзе, насельніцтве, гаспадарчым і культурным жыцці.**

Падвядзенне вынікаў. Выстаўленне адзнак.

Частаванне за "шведскім" сталом з узорами кандытарскай прадукцыі, што вырабляецца на прадпрыемствах краю, садавінай, якая вырошчваецца ў краі. Пераможцам, напрыклад, уручаецца вялікі торт. Торт уручае прадстаўнік прадпрыемства, які расказвае спачатку пра прадпрыемства, яго прадукцыю, рабочых, а потым віншуе пераможцаў.

Асноўныя патрабаванні да ведаў і ўменняў вучняў

Вучні павінны ведаць пра:

гарызонт, лінію гарызонта, бакі гарызонта (асноўныя і пра-
межкавыя), уласцівасці гарызонта і лініі гарызонта;

арыентаванне па свяцілах: Сонцы і Палярнай зорцы, ком-
пасе, мясцовых прыкметах;

план, маштаб, віды маштаба, карыстанне маштабам, умоў-
ныя знакі плана, стрэлка-арыенцір, знаходжанне бакоў га-
рызонта па плану;

глобус і карту: умоўныя знакі, адрозненні ад плана, пада-
бенства;

фізічную карту, фізічную карту паўшар'яў, паўшар'і,
арыентаванне па глобусе і карце, мацерыкі, акіяны, часткі
свету;

фізічную карту Беларусі, адлюстраванне на ёй паверхні,
асноўныя формы паверхні, вышэйшую кропку Беларусі;

месцазнаходжанне Беларусі на глобусе, карце, дзяржаў-
ныя межы, краіны-суседзі, тэрыторыю Беларусі;

зямельныя багацці Беларусі: балоты, лясы, водныя прасто-
ры, сельскагаспадарчыя землі, выкарыстанне балот, карыс-
ных выкапняў, умоўныя абазначэнні радовішчаў карысных
выкапняў;

буйнейшыя рэкі, азёры, вадасховішчы, змяненні рэк пад
уплывам рэльефу, поры года, выкарыстанне водных багаццяў;

глебы, тыпы глеб, урадлівасць глебы, угнаенне і апрацоўку
глебы;

асаблівасці раслін змешаных лясоў, лясістасць, асноўныя
расліны лясоў, лугоў, балот і вадаёмаў;

асаблівасці жывёльнага свету, жывёл лясоў, лугоў, балот
і вадаёмаў;

граніцы забруджвання і меры па ахове навакольнага асяроддзя;

колькасць, склад і размяшчэнне насельніцтва, асноўныя прафесіі, гарадскія і сельскія населеныя пункты, шчыльнасць насельніцтва Беларусі, старыя і маладыя гарады, сталіцу;

адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел, вобласці, раёны, сельскія саветы, адміністрацыйныя цэнтры абласцей, заняткі людзей у гарадах і вёсках;

прамысловасць, сельская гаспадарка, транспарт, віды транспарту, установы, што абслугоўваюць насельніцтва.

Вучні павінны мець уяўленні, валодаць паняццямі:

Мая Радзіма — Беларусь. Рэспубліка Беларусь — незалежная краіна Цэнтральнай Еўропы. Радзіма і край. Мінск — сталіца Радзімы.

Краіны-суседкі. Дзяржаўная мяжа.

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі: 6 абласцей і г. Мінск. Вобласці. Раён. Сельскі савет. Адміністрацыя. Тэрыторыя. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная карта Беларусі.

Гарызонт. Лінія гарызонта. Бакі гарызонта: асноўныя, пра-межжавыя. План. Маштаб. Віды маштабу. Умоўныя знакі. Стрэлка-арыенцір. Арыентаванне. Глобус. Карта. Фізічны глобус. Фізічныя карты: паўшар'яў, Беларусі. Мацерыкі. Акіяны. Часткі свету. Моры. Месцазнаходжанне Беларусі.

Формы паверхні. Раўніны: нізіны, узвышшы. Беларусь — раўнінная краіна. Вышэйшая кропка — гара Дзяржынская. Уплыў ледавікоў на фарміраванне рэльефу Беларусі.

Прыродныя багаці. Кампаненты прыроды. Карысныя выкапні. Радовішчы. Умоўныя знакі радовішчаў карысных выкапняў.

Рака. Ручай. Азёры. Вадасховішчы. Выток. Вусце. Даліна ракі. Элементы рачной даліны. Падземныя воды. Крыніцы. Прэсныя воды. Мінеральныя крыніцы.

Глебы. Тыпы глебаў Беларусі. Урадлівасць. Апрацоўка глебы.

Змешаны лес. Лясістасць. Ярусы лесу.

Забруджванне кампанентаў прыроды. Іх віды. Ахова прыроды. Акаляючае асяроддзе.

Чырвоная кніга РБ. Прыродаахоўнае заканадаўства. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Нацыянальныя паркі. Запаведнікі. Заказнікі. Помнікі прыроды.

Насельніцтва. Склад насельніцтва. Нацыянальны склад. Беларусы замежжа. Гарадскія населеныя пункты. Сельскія населеныя пункты. Старыя і маладыя гарады. Шчыльнасць насельніцтва. Размяшчэнне насельніцтва па тэрыторыі Беларусі.

Гаспадарка краіны. Прамысловасць. Заводы і фабрыкі. Сельская гаспадарка. Транспарт. Віды транспарту: чыгуначны, аўтамабільны, трубаправодны, авіяцыйны, рачны, марскі. Установы па абслугоўванню насельніцтва. Гаспадарчыя сувязі Беларусі з іншымі краінамі свету.

Вучні павінны ўмець:

правільна стаяць каля насценнай карты, паказваць аб'екты па карце;

карыстацца маштабам, вызначыць напрамкі і адлегласці, складаць просты план;

паказаць на глобусе і карце мацерыкі і акіяны, Беларусь, краіны-суседзі Беларусі, дзяржаўныя межы, сталіцу Беларусі, абласныя цэнтры, населеныя пункты, буйныя рэкі, азёры, вадасховішчы, тэрыторыі, якія ахоўваюцца, гарады і вёскі; суправаджаць іх паказ апісаннем;

ставіць найпрасцейшыя доследы;

працаваць з кампасам, арыентавацца па кампасе, карце, глобусе, плане, Сонцы, Палярнай зорцы, мясцовых прыкметах;

параўноўваць прыродныя і сацыяльна-эканамічныя з'явы; працаваць з тэкстам падручніка, рабочымі сшыткамі, дзённікамі назіранняў, картамі, карцінамі, табліцамі, назіраць з'явы і аб'екты.

Мінімум наменклатуры (68)

Мацерыкі: Еўразія, Афрыка, Паўночная Амерыка, Паўднёвая Амерыка, Антарктыда, Аўстралія.

Часткі свету: Еўропа, Азія.

Акіяны: Ціхі, Атлантычны, Індыйскі, Паўночны Ледавіты
Моры: Балтыйскае.

Краіны: Беларусь, Расія, Украіна, Польшча, Літва, Латвія.

Нізіны: Полацкая, Палеская, Прыдзвіпроўская, Нёманская.

Раўніны: Аршана-Магілёўская, Цэнтральна-Бярэзінская.

Узвышшы: Навагрудскае, Мінскае, Аршанскае.

Найвышэйшая кропка: г. Дзяржынская.

Прыродныя вобласці: Палессе, Паазер'е.

Рэкі: Дняпро, Прыпяць, Заходняя Дзвіна, Нёман, Бярэзіна, Сож.

Азёры: Нарач, Асвейскае, Доўгае, Чырвонае, Свіцязь, Браслаўскія.

Вадасховішчы: Заслаўскае, Вілейскае, Асіповіцкае.

Вобласці: Брэская, Віцебская, Гомельская, Гродзенская, Магілёўская, Мінская.

Гарады: Брэст, Віцебск, Гомель, Гродна, Магілёў, Мінск, Полацк, Наваполацк, Светлагорск, Салігорск, Жодзіна.

Нацыянальныя паркі: "Белавежская пушча", "Браслаўскія азёры".

Запаведнікі: Бярэзінскі, Прыпяцкі.

Літаратура для настаўніка

1. Блакітная кніга Беларусі. Энцыклапедыя. — Мн., 1994.
2. Геаграфія Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. — Мн., 1992.
3. Горощенко В. П., Никитина В. С., Разиевская М. И. Уроки природоведения. 4. класс. — М., 1970.
4. Гурскі Б. М. Як збудаваны і чым багатыя нетры Беларусі. — Мн., 1992.
5. Граблевский И. С. Гродненская область. — Мн., 1987.
6. Брестская область. — Мн., 1987.
7. Витебская область. — Мн., 1988.
8. Гомельская область. — Мн., 1988.
9. Могилёвская область. 3-е изд. — Мн., 1988.
10. Нехай Г. И. Минская область. — Мн., 1988.
11. Левков Э. А. В недрах земли белорусской. — Мн., 1964.
12. Ляўкоў Э. А. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. — Мн., 1992.
13. Лярский П. А., Островская Л. Е., Природоведение в 3 классе. — Мн., 1975.
14. Монич А. А., Жегина Г. Г. Уроки природоведения в 3 классе. — М., 1972.
15. По страницам Красной книги: Животные. — Мн., 1987.
16. По страницам Красной книги: Растения. — Мн., 1987.
17. Чырвоная кніга Рэспублікі Беларусь. — Мн., 1993.
18. Шкляр А. Х. Календарь природы Белоруссии. 2-е изд. — Мн., 1979.
19. Энцыклапедыя прыроды Беларусі. Т. 1 — 5. — Мн., 1983 — 1986.

Вучэбнае выданне

Шаруха Ігар Мікалаевіч

РАДЗІМАЗНАЎСТВА

Прыкладныя распрацоўкі ўрокаў па геаграфічнай частцы
курса “Мая Радзіма — Беларусь”

У дапамогу настаўнікам пачатковых класаў

Адказы за выпуск В. П. Супрунчук
Рэдактар Н. В. Супрунчук
Тэхнічны рэдактар Л. І. Фомчанка
Мастацкі рэдактар В. П. Сташчанюк
Карэктар П. П. Іллюкевіч

Здадзена ў набор 01.02.97 г. Падпісана да друку 15.02.97 г.
Фармат 60x84 1/16. Ум.др.арк. 4,18. Ул.-выд.арк. 3,61.
Тыраж 5000 экз. Заказ 65.
МП “Золак”. Ліцэнзія № 272. 220034, Мінск, Фрунзе, 5.

Надрукавана з гатовага арыгінал-макета ў ВПП Мінэканомлі РБ.
220004. Мінск. пр.Машэрава, 23

